

OD »CVINGLIJANSKE« DO »ŠVICARSKE« REFORMACIJE – KAJ JE IME?

Štiri desetletja raziskav: pregled literature in prihodnje smernice

EMIDIO CAMPI

Inštitut za zgodovino švicarske reformacije Univerze v Zürichu (v pokoju)
 emidio.campi@uzh.ch

Profesorju Torrancu Kirbyu za njegov petinšestdeseti rojstni dan

*Kaj je ime? Nič manj ne bi dišala roža,
 če bi je rožo ne imenovali.¹*

Tako pravi Julija v nemara najbolj poznanem prizoru Shakespearove žaloigre *Romeo in Julija*. To bi lahko bila resnica za pesnika, gotovo pa ne za botanika. Tudi za zgodovinarje so imena pomembna in lahko sprožijo živahne razprave. Medsebojna povezanost treh izrazov, »cvinglijanski«, »švicarski« in »reformacija«, v naslovu pričujočega članka ima, na primer, dolgo zgodovino polemik.² Leta 1528 je v svojem spisu *Von Abendmahl Christi Bekenntnis* Luter nakazal, kako bodo glede tega tekle kasnejše razprave: »Zase lahko priznam, da imam Zwinglija z vsem njegovim učenjem za nekrščanskega, saj ni člana krščanske vere, ki ga bi izpovedoval in učil prav.«³ Načrtni poskusi spodkopavanja in omalovaževanja teološkega pomena cvinglijanske reformacije so se nadaljevali do začetka zgodnjega 20. stoletja. Povedano na kratko, naj zgolj opomnimo, da je bila do konca prve svetovne vojne med zgodovinarji in teologi zelo priljubljena misel Adolfa von Harnacka: »Ko se ukvarjamo z zgodovino dogme z univerzalnega gledišča, lahko pustimo Zwinglija ob strani.«⁴

Večji obseg primarnih in sekundarnih virov, dostopnih v začetku 20. stoletja, je sprožil niz raziskav, ki so se v štiridesetih letih razmahnile

in v sedemdesetih letih pripeljale do ponovnega in precej drugačnega ovrednotenja reformatorjeve misli.⁵ Najpomembnejši prispevek je glede tega ponudil Gottfried Wilhelm Locher, ki je opomnil na izvirnost in koherentnost Zvinglijevega učenja. V številnih študijah, katerih vrh pomeni monumentalno delo *Die zwinglische Reformation im Rahmen der europäischen Kirchengeschichte*, ugleden švicarski znanstvenik ni zgolj osvobodil züriškega reformatorja bremena Lutrovih obtožb, ampak mu je tudi zagotovil pomembno mesto v panteonu poglobitnih reformatorjev.⁶ Temeljno Locherjevo delo je spodbudilo poplavo raznolikih specializiranih študij in ni zaznati, da bi njihov obseg kakorkoli upadal. Tako predmet še danes privlači pozornost številnih raziskovalcev različnega geografskega in znanstvenega porekla.

To se mi je zdelo pomembno poudariti, ker so me organizatorji predavanja prosili, da bi orisal glavne smernice in poteze historiografije o züriški reformaciji od leta 1979. Seveda sem lahko miselno privolil, saj sem menil, da v grobem poznam živahne znanstvene razprave, ki so o tem predmetu potekale v zadnjih štiridesetih letih. Ko sem se v zadevo poglobil, pa sem ugotovil, kako obsežna je literatura, večino katere so napisali moji dragi, zdaj žal že pokojni, kolegi pa tudi nekateri navzoči na tem predavanju, in da sem pred težavno nalogo. Seznam s tem povezanih naslovov namreč močno presega obseg pričujoče razprave in ga ni mogoče navesti v celoti. Že predstavitev najpomembnejših del, brez omembe velikega dela Gottfrieda Locherja, je v tem okviru izjemno nepraktična. Tako bi kolege prosil za prizanesljivost, če se bom večkrat oprl bolj na osnovne raziskave, teme in zagate kot pa na posameznike in določene monografije. Tak pristop namreč nalaga velika količina znanstvenega gradiva.

Razpravo sem razdelil na dva dela. Prvi, obširnejši del bo obravnaval glavne ugotovitve zadnjih štirih desetletij, ki so obogatile, poglobile, a tudi otežile naše razumevanje verske spremembe v Zürichu, pri čemer se bom oprl na vire in glavne teme v literaturi. V drugem, krajšem delu pa bom skušal začrtati okvir za prihodnje razprave in raziskave.

Viri

Leta 1975 je v pomembni monografiji, kjer je analiziral raziskave o Zwingliju v 20. stoletju, Ulrich Gäbler hvalil visoko znanstveno raven kritične izdaje Zwinglijevih del. Pri tem pa je opomnil, da na področju, ki se nanaša na eksegetske spise o *Novi zavezi* ni bilo dovolj hitrega napredka, zaradi česar so bile s tem povezane raziskave zelo okrnjene.⁷ V naslednjih osemintridesetih letih so tovrstne objave zavirali različni dejavniki, kot so uredniške in finančne težave, konec leta 2013 pa je izšlo pet obsežnih zvezkov, ki so sklenili kritično izdajo reformatorjevih zbranih del *Hulderich Zwinglis sämtliche Werke*,⁸ ki je začela izhajati leta 1905. Približno petino gradiva sestavljajo Zwinglijeva neobjavljena dela. Sedaj lahko bolje razumemo Zwinglijevo biblično eksegezo in njegov razvoj od erazmijanskega humanista do reformatorja. Ker se je njegova eksegetska produkcija odvijala v kontekstu Prophezei, prve teološke šole za pastore, ustanovljene leta 1525, so bile s tem povezane razlage tako očitno plod skupinskega dela, četudi je bila züriška duhovščina do neke mere podrejena močni osebnosti reformatorja. Preučevanje teh novih besedil nam tako lahko pomaga pri razumevanju züriške reformacije, njene misli in institucij pa tudi zgodnjeshodobnih bibličnih študij.

V preučevanem obdobju so bili končani ali pa se koncu približujejo tudi drugi pomembni projekti. Tu velja najprej omeniti revijo *Zwingliana*,⁹ ki nepretrgoma izhaja od leta 1897 in za študij švicarske reformacije pomeni pravo zakladnico, saj njene strani, namenjene predvsem raziskovalcem, ki imajo pri roki specializirane knjižnice, vsebujejo kopico pomembnih razprav in primarnih virov. Da bi zadostili zahtevam digitalne dobe, so vse zvezke revije digitalizirali in ti so, razen zadnjih treh števil, dostopni zastonj. Trenutno je na spletu v 202 zvezkih revije na voljo več kot 2.200 člankov z omogočenim iskanjem. Veliko poznavalcev priznava badensko razpravo iz maja 1526 za točko zasuka v zgodovini švicarske reformacije. Četudi se je končala z jasno zmago Johanna Ecka, je dogodek Bern, Sankt Gallen, Basel in Schaffhausen oddaljil od njihovih katoliških konfederatov, tako da so mesta med letoma 1528 in 1529 sledila zgledu Züricha. Opazno velika vrzel na področju

naših raziskav je bila v tem, da do leta 2015 nismo imeli sodobne izdaje poteka tega zasedanja. Napor, ki so ga morali vložiti uredniki v oblikovanje tega zvezka, ki šteje več kot 700 strani, je bil zares občudovanja vreden.¹⁰ Od nabiranja izvirnih zapiskov, ki so nastali med samo disputacijo, do primerjave uradnih in neuradnih različic zapisnikov, ki so jih kasneje objavili na katoliški in reformirani strani, je preteklo kar sedemnajst let. Uredniški proces je bil dolgo in razgibano potovanje z veliko vzponi in padci, a na koncu se je raziskovalcem in znanstveni skupnosti zdelo, da so, predvsem, kar se tiče obsega podatkov, pridobili več, kot pa so si obetali na začetku. Rezultat je odlična kritična izdaja, ki skupaj z natančnim in izčrpnim uvodom Martina H. Junga od leta 2015 velja za referenčno besedilo za preučevanje badenske disputacije.

Še en primer izvrstnega uredniškega dela pomeni nedavna objava dela *Huldrych Zwingli's Private Library*.¹¹ Avtorji so potrpežljivo in izčrpno dokumentirali Zwinglijevo branje in opombe ob robu, ki jih je dodal svojim knjigam, kot sta storila že Walther Köhler leta 1921 in Alfred Schindler v letih 1988 in 1989. Poleg tega so si zadali tudi težko nalogo preučitve Zwinglijevih pisem, kjer ta omenja svoje branje ali podaja odločne, bistroumne in barvite komentarje o teh knjigah. Ta prefinjena raziskava historičnega konteksta, v katerem je reformator razvil svojo misel in delo, je *in nuce* intelektualna biografija in koristno dopolnilo k zanimivemu orisu Zwinglijevega življenja, ki nam ga v svojem delu ponuja Peter Opitz.¹²

Za univerzitetni pouk in zasebne raziskave je bil potreben tudi izbor Zwinglijevih besedil v izvorni latinščini ali nemščini s prevodom v sodobno nemščino. Tem potrebam je v celoti zadostil dokaj obsežen antologijski zvezek, ki so ga naposled izdali leta 2018¹³ in ki zaokroža zbirko štirih knjig izbranih del, ki jih je leta 1995 objavila družba Zwingliverein.¹⁴ Naj opomnim, da poteka prevod Zwinglijevih spisov v angleščino in italijanščino od petstote obletnice njegovega rojstva počasi, a zanesljivo,¹⁵ medtem ko je v francoščini na voljo zgolj skromen izbor njegovih del. Ne gre pozabiti na nizozemske in nedavne japonske ter korejske prevode.¹⁶ Večina teh besedil je v javni rabi in jih lahko brez omejitev uporabljamo za izobraževalne in akademske namene.

Med vrzelmi, ki so bile nedavno zapolnjene, odsevajo ponovno zanimanje za raziskave kompleksnega razmerja med magistratom in Cerkvijo predvsem tri izdaje. Prva je digitalna izdaja izbora züriških izvornih pravnih besedil (eRQZH, 2009–2018) iz srednjega veka in zgodnjega sodobnega obdobja, ki vključuje tudi normativna besedila (npr. odloke, pravne sodbe in arbitražne odločbe) in pravne postopke. Druga je zbirka züriških cerkvenih uredb (1525–1675), ki poleg delovanja cerkvenih oblasti pokriva tudi zakone o poroki, izobraževalne določbe, skrb za uboge in druge socialne uredbe, zakone proti razkošju in odloke v zvezi z moralo. Tretja izdaja pa je zbirka čarovniških procesov, ki so se na področju Züricha med letoma 1487 in 1701 končali s smrtno obsodbo.¹⁷ Navedene tri zbirke ponujajo obetavno raziskovalno orodje, ki lahko v veliki meri prispeva k našemu razumevanju vzrokov in posledic züriške reformacije do konca reformne pravovernosti.

Kar se tiče drugega pomembnega reformatorja iz Züricha, Heinricha Bullingerja, je vrsto odličnih publikacij virov ponudil nedaven razcvet raziskav, ki se je začel že leta 2004, torej v času štiristote obletnice njegovega rojstva, pri čemer se bomo še pomudili. Med najbolj pričakovanimi in dobrodošlimi so prva kritična izdaja dela *Decades*,¹⁸ teološki traktat *De scripturae sanctae autoritate*,¹⁹ nekaj Bullingerjevih pomembnejših pastoralnih spisov²⁰ in veliko število komentarjev k pismom *Nove zaveze*.²¹ Tu velja opomniti, da je bilo besedilo *Consensus Tigurinus*, ki ga večina strokovnjakov pozna preko nezadovoljive različice v *Calvini Opera*, nedavno ponovno urejeno in skupaj z obsežno korespondenco med Calvinom in Bullingerjem pred sporazumom izboljšano na podlagi izvornih rokopisov v Zürichu in Ženevi. Vse omenjene izdaje virov imajo bogat znanstveni aparat, skladen s sodobnimi standardi.²²

Kdor bi želel spoznati različne teme Bullingerjeve misli ali neposredno brati njegova ključna besedila, ima sedaj na voljo izbor njegovih del v sedmih zvezkih v sodobni nemščini.²³ Poleg kvalitetnega prevođa ponuja delo izčrpne uvode k vsem besedilom (zgodovinsko ozadje, povzetek) in zgoščen kritični aparat, ključne besede ob robu pa pomagajo slediti splošnemu toku besedila. Izdaja je tako primerna za šolsko

in akademsko poučevanje ter vsem, ki jih zanima švicarska reformacija, ponuja edinstveno zbirko virov.

Na koncu te procesije uredniških pobud velja nenazadnje omeniti tudi monumentalno delo *Tigurinenchronik*,²⁴ ki obsega čez 1.800 rokopisnih strani, razdeljenih na dva dela. V prvem Bullinger opisuje izvor Züricha, ki ga umešča v predkrščanski čas, in najpomembnejše dogodke v mestu do leta 1400 v kontekstu družbene, politične in verske zgodovine Evrope. V drugem delu obravnava obdobje do leta 1516. Točke, na katere se osredotoča, so cerkveni razkol in koncil v Konstanci, zgodovina tako imenovane stare züriške vojne (1440–1446), vojaški uspeh Švicarjev proti tujim silam, njihov odmeven poraz v bitki pri Marignano leta 1515 in mirovni sporazum iz leta 1516, s katero je konfederacija prišla trdno pod francosko nadvlado. *Tigurinenchronik*, verjetno Bullingerjevo najpomembnejše zgodovinopisno delo, je krožilo v številnih rokopisnih različicah, a ga prej nikoli niso natisnili. Izšlo je leta 2018, po petnajstih letih porodnih priprav.

Kljub spodbudnim rezultatom glede izdajanja virov pa se moram do taktniti treh primerov, ki stroko na našem področju navdajajo z negotovostjo in skrbjo. Kdor se bo podal na zavito in težavno pot raziskovanja korpusa Zwinglijevih spisov, bo hitro ugotovil, da odlična kritična izdaja z obsežnim aparatom ne vsebuje kazala imen, krajev, stvari, bibličnih odlomkov, latinskih in grških klasikov pa tudi patristične in srednjeveške literature. Izdaja brez tovrstnega kazala je kot hiša brez vrat, torej skoraj nedostopna. To pomanjkljivost je skušal delno popraviti nedavni projekt *Huldrych Zwingli Works Digital*, ki ponuja prepise spisov in pisem z omogočenim ukaznim iskanjem.²⁵ Še vedno pa pogrešamo ekegetska besedila o *Novi zavezi*.²⁶ Ob skrajno nedoslednem zapisu terminov to strokovnjakom omogoča delno zapolnitev vrzeli. Vseeno pa zaradi finančnih razlogov kritični aparat, jedro vsake kritične izdaje, ki to spremeni v znanstveno delo, ni bil digitaliziran. Poleg tega projekt še zdaleč ni izpolnil pričakovanj, zastavljenih v prvotnem načrtu, da bi torej dobili izdajo Zwinglijevih zbranih del na CD-romu s kazali oseb, imen in svetopisemskih verzov pa tudi z lematizirano konkordanco. Do takrat se bomo morali z besedili spoprijemati previdno in tipaje.

Finančne omejitve so vplivale tudi na nedavno izdajo dopisovanja Oswalda Myconiusa (1512–1552).²⁷ Njegovo ime danes ni poznano vsem, zato velja omeniti, da je nasledil Johannes Oecolampadiusa na čelu baselske cerkve, ki jo je vodil do svoje smrti. Njegova pisma veljajo za enega najbogatejših virov o začetku švicarske reformacije in njenih humanističnih začetkih v *sodalitas Erasmiana*. Sicer 1338 pisem, ki jih je Myconius poslal ali prejel, ni bilo objavljenih *in extenso*, ampak v obliki registra v sodobni nemščini, zaradi česar so opombe zelo omejene, zato pa besedilo vsebuje napotke v oklepajih. Za vsako pismo je navedeno, kje se nahaja, če in kje je bilo objavljeno (in/ali prevedeno) ali če je še vedno neobjavljeno. Poleg tega uvod knjige ponuja natančen pregled Myconiusovega življenja, ki dopolnjuje in popravlja starejše življenjepise.

Tretji primer se nanaša na paradnega konja uredniškega programa Inštituta zgodovine švicarske reforme Univerze v Zürichu, kritično izdajo Bullingerjeve zbirke pisem, katerega drnec je v zadnjem času precej nemiren. Znano je, da ta izjemno bogata zbirka virov ne osvetljuje zgolj züriške reformacije, ampak ponuja celo vpogled v mednarodno mrežo učenjakov zgodnje sodobnosti. Od leta 1973 je bila približno četrtina od 12.000 obstoječih pisem, ki jih je Bullinger poslal ali prejel, objavljena v 19 zvezkih, ki pokrivajo obdobje med letoma 1524 in 1547 in katerih natančno pripravljena izdaja presega sprejete standarde kvalitete. Poleg tega so zvezki 1–15 sedaj dostopni v digitalni različici, ki omogoča ukazno iskanje. Od leta 2020 pa konvencionalne agencije za financiranje ne bodo več podpirale projekta. Trenutno smo v obdobju tranzicije, v katerem bo najbrž preostala korespondenca z minimalno uredniško obdelavo ali celo brez nje na koncu shranjena na spletu, namesto da bi jo objavili v ustaljenih tiskanih izdajah. Cilj je digitalizirati in objaviti vse omenjeno dopisovanje, da bi ga lahko uporabljali povsod po svetu. Za ta inovativen projekt bo potrebnih približno šest milijonov švicarskih frankov. Inštitut za zgodovino švicarske reformacije pri tem podvigu podpira Fundacija Univerze v Zürichu, a v tem trenutku ni povsem gotovo, kako se bo zadeva razpletla.

Ti trije primeri kažejo, kako dejavniki onkraj izključno znanstvenih kriterijev spreminjajo našo disciplino. A tu je potrebno opomniti še na

eno težnjo.²⁸ Internetne objave redkih knjig in arhivskih dokumentov so se v zadnjih desetih letih presenetljivo razmahnile. Faksimile izdaje in digitalna besedila so popolnoma nadomestili mikrofiš zbirke izvirnih del in so do danes postali nujni del raziskovalne infrastrukture.²⁹ Kako bo ta eksplozija dostopnosti zgodnjih besedil vplivala na stroko? Gotovo je raziskovanje s temi novimi orodji učinkovitejše, izčrpnije ter vključuje manj logističnih in finančnih bremen kot prej. Kot jasno kaže primer Bullingerjeve korespondence, interes, da bi se končali kompleksni, dragi in dolgotrajni projekti, precej upada, saj je veliko izvirnih besedil lažje dostopnih in se jih lažje navaja v digitalni obliki. To prinaša izjemne priložnosti – predstavljajte si, da lahko iščete ključne besede po več tisoč straneh Bullingerjeve zbirke pisem –, a tudi velike izzive. Do sedaj smo bili odvisni od raziskovalcev, ki so natančno pregledali rokopise in v lepih zvezkih ponudili izčrpno dokumentacijo o izvoru vsakega pisma, povzetek tem, na katere se navezuje razprava, in kritični aparat, pri čemer so veljali za nekakšne posrednike med bralci in besedilom. V prihodnosti bomo digitalizirana pisma lahko brali doma na ekranu, a resda v izvorni obliki, brez komentarja k težavnim odlomkom besedila. Zgodovinarji se bodo z njimi verjetno morali spoprijeti na drugačen način in pridobiti nove veščine, da bi jih lahko primerno analizirali. Glede tega je danes izziv za našo stroko na prvi pogled preprost: pisati zgodovino, ki računalniško iskanje in povzemanje obsežnega dostopnega materiala združuje z osnovnimi zgodovinarjevimi veščinami preučevanja, interpretacije in vrednotenja dokumentov ter njihove koherentne razlage in pojasnila.

Pri tej razpravi ne smemo prezreti tudi nedavnega premika. Knjižno izdajanje virov švicarskih anabaptistov je v osemdesetih in devetdesetih letih preteklega stoletja nekoliko upadlo. Že bežen pregled komentiranih reformacijskih bibliografij jasno kaže, da se je v zadnjem času kar nekaj znanstvenikov spet spoprijelo s to pomembno nalogo.³⁰ Medtem ko ostaja jezik večjega dela raziskav še vedno angleščina, pri čemer prevladujejo učenjaki menonitskega izročila, se na to mikavno področje reformacijskih študij dejavno vračajo švicarski raziskovalci. Zanimivo je, da se je na obeh straneh Atlantika historiografska paradigma »dolge re-

formacije« trdno zakoreninila pri novi generaciji znanstvenikov, ki težijo k obravnavi anabaptizma kot dolgotrajnega gibanja, ki naj ne bi ostalo omejeno na prva desetletja 16. stoletja, ampak naj bi se podaljšalo do poznega 17. stoletja.

Ključne teme raziskave

Poleg izjemnega napredka pri odkrivanju novih virov in arhivskih zbirk v zadnjih štirih desetletjih izvor in razvoj züriške reformacije dobro osvetljujejo tudi novi trendi pri raziskavah. Na tem mestu velja najprej pregledati, kaj se je zgodilo z nekaterimi od ključnih tem, ki so razvemale razprave prejšnjih generacij strokovnjakov. Nekatere so ovrgli, kot tisto, da je bil Zwingli pri svojem reformacijskem delovanju domnevno odvisen od Luthrovega učenja, druge pa so izgubile nekaj svojega sijaja, kot legenda, da je nauk opravičenja po veri spravil Zwinglija in švicarske reformatorje v zadrego. Spet tiste, povezane z iskanjem osrednjega motiva njegove teološke misli, pa imajo še vedno nekaj verodostojnosti.

Naj se na kratko posvetim vsakemu vprašanju. Najprej naj povem, da so mediji, gledališke igre in razstave v času t. i. Luthrovega desetletja 2008–2017 vneto širili tradicionalno zamisel o Luthru kot prevladujočemu reformatorju, čigar učenje naj bi veljalo za merilo vrednotenja vseh reformacijskih vzorcev, spričo česar so vsi drugi reformatorji njegove različice in deviacije. A videz lahko vara. V nasprotju s težnjami, ki so jih širili v času komemoracije, so se poznavalci v zadnjih petintridesetih letih oddaljili od tega mnenja. Pravzaprav je uporaba ozko luterskega teološkega merila za razumevanje verskih nemirov v Evropi 16. stoletja postala zelo problematična. Danes večina strokovnjakov preučuje Zwinglijevo teologijo glede na njeno lastno vsebino in poudarja reformatorjevo teološko neodvisnost.³¹ Seveda poznamo izjeme, a teh ni veliko. Če smo natančnejši, lahko ugotovimo, da so tovrstne trditve slabo podkrepjene z dokazi in temeljijo na nesprejemljivih predpostavkah.³²

To je dobro izhodišče za drugo vprašanje. Pred Locherjevim velikim delom in vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja je bilo običajno tr-

dit, da Zwingli in švicarski reformatorji skorajda niso kazali zanimanja za Luthrov nauk o opravičenju in da je bila tako njihova glavna skrb etična razsežnost vere.³³ Pazljive raziskave pa so pokazale, da so bili sicer neizprosni pri poudarjanju potrebe po posvetitvi v smislu spoštovanja zapovedi in ravnanja v skladu z njimi, toda hkrati enako neomajni v prepričanju, da mora posvetitev temeljiti na pripisani in popolni ter ne na inherentni in nepopolni pravičnosti. Povedano drugače, ne moremo trditi, da so imeli moralistični pristop k opravičenju. Nasprotno: jasno je, da pomeni njihova misel glede tega ključnega predmeta izvirni glas v veliki polifoniji zgodnje reformacije.

Te in druge presenetljive zanimivosti Zwinglijevega glasu v zboru reformacijskega gibanja so spet in spet vodile k iskanju osnovnega združitenega načela, ki bi povezalo različne vidike njegove misli v enotno in razumljivo celoto. Neomajna odločnost Gottfrieda Locherja pri branju Zwinglijeve teologije v kristocentričnem ključu,³⁴ ki je bila nekoč zelo razširjena, ni več splošno sprejeta. V svoji obsežni in izčrpni predstavitvi Zwinglijeve teologije je Peter Stephens gotovo bolj previden od Locherja; predmet obravnava primerno, a s tem povezana dokumentacija je presenetljivo skromna. V kasnejšem članku poudarja »teocentrični značaj Zwinglijeve teologije«.³⁵ Po drugi strani pa v nadvse učeni monografiji Berndt Hamm razlaga, da je osrednja tema Zwinglijeve teologije »svoboda«, seveda ne v antinomičnem, ampak v teocentričnem smislu – kot svoboda, podarjena od Boga, svoboda vsakega človeka, poklicanega od Boga, odkupljenega v Kristusu in posvečenega v Svetem Duhu.³⁶ Razpravo je leta 1987 še dodatno zapletel Locherjev doktorski študent Walter Mayer, ki je učeno zagovarjal eshatologijo kot središče Zwinglijeve teologije, medtem ko je njegov učitelj poudarjal ključno vlogo kristologije.³⁷ Martin Sallmann pa je nedavno predstavil koncept »heilsgeschichtlichen Gedankengang«, torej pojem zgodovine odrešenja v Zwinglijevem delu, ki mu doslej niso posvečali zadostne pozornosti, čeprav bi si to zaslužil.³⁸

Cornelius Augustijn, Christine Christ von Wedel in drugi v svojih temeljnih raziskavah ponovno razpravljajo tudi o razsežnosti humanističnega vpliva na Zwinglija, kot ga je zastavil Locher, s čimer so boljše osvet-

lili Erazmov vpliv nanj.³⁹ Poleg tega je eden od raziskovalcev opozoril tudi na malo raziskani vpliv Francoza po imenu Faber Stapulensis.⁴⁰

Vprašanje Zwinglijeve povezave z različnimi šolami sholastične teologije in filozofije je še vedno predmet razprav, kjer se krešejo različna mnenja. Po zgledu Walterja Köhlerja, Gottfrieda W. Locherja in Heika Augustina Obermana so Zwinglija običajno povezovali s pojmom *via antiqua* in še posebej z naukom Tomaža Akvinskega.⁴¹ V preteklosti so v Zwinglijevi teologiji bolj ali manj uspešno skušali iskati celo elemente okamizma in skotizma.⁴² Leta 2000 pa je Daniel Bollinger v svoji tehtni züriški disertaciji reformatorjevo misel vpel v nov interpretativni okvir, ko je pri reformatorju odkril vpliv samega Skota in vodilnih osebnosti jugozahodnega nemškega skotizma. Po mnenju Bollingerja je osrednje teološke misli, ki jih je zagovarjal *doctor subtilis*, kot so intenzivna neskončnost Boga, radikalna svoboda in »popolna drugost«, Zwingli z veseljem sprejel v svojih obrobni opombah k Dunsu Skotu, Stephanu Bruleferju, Konradu Summenhartu in k drugim avtorjem. V teh opombah uporablja besednjak, ki močno spominja na izročilo skotizma. Na koncu Bollinger prikaže učinek rezultatov, doseženih v tej raziskavi, na razvoj reformirane teologije: osnovno razlikovanje med stvarnikom in stvaritvijo, ki je običajno v klasični reformacijski teologiji, na primer, postane znamenje reformirane duhovnosti in prihajajoče konfesionalne identitete.⁴³

Čeprav te neskladne razlage potrjujejo podobo Zwinglija kot nadvse eklektičnega misleca, ne smejo voditi v skepticizem. Zdi se, da razkrivajo predvsem potrebo po novi natančni raziskavi intelektualnega in kulturnega konteksta med letoma 1506 in 1519, v katerem je Zwingli razvil svojo misel in svoje delovanje. To bi bil koristen korektiv, uporaben pri večini literature o Zwingliju, ki se večinoma nestrpno osredotoča na obdobje po letu 1523, času odločilne faze züriške reformacije, in ga obravnava kot predhodnika sodobnosti, namesto da bi ga skušala razumeti v kontekstu poznega srednjega veka ali humanizma.

Kar je bilo v zgornjem besedilu povedanega o poskusih interpretacije starejših poznavalcev, je moč vključiti v historiografski okvir tem, tesno povezanih s teologijo züriške reformacije. Sem sodijo *Sveto pismo*,⁴⁴ zakramenti,⁴⁵ Cerkev in razmerje Cerkev – država,⁴⁶ cerkvena služba⁴⁷

in zaveza.⁴⁸ Literatura, ki se navezuje na omenjene teme, je od leta 1979 naprej res bogata. Ni potrebe, da bi se na tem mestu mudili z razpravami o njih, saj sem o vsem tem pisal drugje.⁴⁹ Povedano na kratko, rezultati teh raziskav nam pomagajo bolje razumeti socialne, intelektualne in kulturne dejavnike kot tudi medsebojno odvisnost med različnimi gibalni, ki so prinesla teološke spremembe v konfederaciji. Te študije odsevajo bolj kritično dojemanje sorodnosti med dvema strujama zgodnje reformacije, luterancev in cvinglijancev, ter skupnih točk njihovih vodilnih teologov, ki sta delila več prepričanj, kot sta bila pripravljena priznati in kot bi kasnejši razlagalci dopuščali. Prinašajo tudi večjo natančnost in izboljšujejo naše poznavanje nekaterih tem, kot so vodenje cerkve in njena pravila, teologija zakramentov in teologija zaveze, ki so imele dolgotrajen vpliv na švicarske cerkve, izročilo reformacije in anglikanizem. Niso pa te raziskave občutneje spremenile Locherjeve splošne ocene teologije Huldrycha Zwinglija.

Najzanimivejši nedaven premik v usmeritvi raziskav se je zgodil na področju zgodovinarstva. Zgodovinarji 19. in 20. stoletja so se večinoma osredotočali na zgodnja leta züriške reformacije in to obravnavali predvsem kot zgodbo Huldrycha Zwinglija, čeprav je bilo precej zanimanja namenjenega tudi anabaptizmu. Medtem pa so strokovnjaki svojo pozornost vedno bolj usmerjali v drugo polovico 16. stoletja in še posebej k Heinrichu Bullingerju, ki je zapolnil praznino, nastalo po Zwinglijevi smrti, nadaljeval njegovo poslanstvo in utrdil Zürich kot središče mednarodnega protestantizma.

Po dolgih stoletjih zanemarjanja je Bullingerja leta 1975 iz pozabe potegnil prvi njemu posvečeni kongres in ob štiristoti obletnici njegove smrti leta 2004 so jasno poudarili njegovo pomembnost za evropsko reformacijo.⁵⁰ Medtem je bil več pozornosti deležen tudi njegov tesni prijatelj in sodelavec Pietro Martire Vermigli, čigar dela so bila večinoma objavljena v Zürichu.⁵¹ K temu je prispevala tudi izdaja zbirke angleških prevodov njegovih del z naslovom *The Peter Martyr Library*. Zbirka bo z novim imenom *The Peter Martyr Vermigli Library: Exegetical Works and Tracts* pri založbi Brill izhajala od leta 2020 naprej, uredil pa jo bom skupaj s profesorjem Torrancem Kirbyem.

Težnja osredotočanja na kasnejšo züriško reformacijo je prinesla raziskave o manj poznanih, a pomembnih učenjakih, kot so bili Leo Jud, Rudolf Gwalther, Konrad Pelikan, Theodor Bibliander, Konrad Gessner, Josias Simler in drugi, ki so poskrbeli, da je *Schola Tigurina* ostala na čelu teološkega in kulturnega razvoja v okviru evropskega protestantizma.⁵² Ta težnja je pomembna, saj je ponudila švicarski prispevek k tezi konfesionalizacije, ki sta jo v poznih sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja oblikovala Heinz Schilling in Wolfgang Reinhardt, da bi se ovrednotilo mesto religije na celinski Evropi med srednjim vekom in sodobnostjo.⁵³ Omenjeno težnjo je podkrepila tudi vrsta predavanj, ki so poenotila mednarodno znanstveno skupnost in prispevala k širitvi rezultatov raziskav.⁵⁴ Dve knjigi, ki sta izšli leta 2002, osvetlujeta učinek novih študij. Knjiga *The Swiss Reformation* Brucea Gordona se še vedno osredotoča na Zwinglija in zgodnjo züriško reformacijo, a je več kot pol njene vsebine posvečene razvoju po Zwinglijevi smrti in obdobju vse do leta 1566, ko je izšla *Druga švicarska veroizpoved*.⁵⁵ Družbena zgodovinska reformiranega krščanstva *Christ's Churches Purely Reformed* avtorja Philipa Benedicta pa prikazuje novo dojetje ključne vloge züriške cerkve v razvoju reformiranega protestantizma, ki ni več obravnavana zgolj kot znanilka pomembnih dogodkov v Ženevi.⁵⁶

Na koncu velja omeniti, da so petstoletnica rojstva Heinricha Bullingerja leta 2004 in Jeana Calvina leta 2009 ter štiristota obletnica smrti Theodorja Beze leta 2005 omogočile pravi preporod mednarodnih raziskav o švicarski reformaciji. Objave predavanj in zbirke razprav, nove izdaje primarnih virov, biografije in doktorske disertacije so v veliki meri prispevale k razvoju študij o švicarski reformaciji s tem, da so ovrgle nekatere mite ter ponudile nove poglede na prej neraziskana ali slabše poznana področja ter spremenile obstoječe vzorce interpretacije.⁵⁷

Pri premiku poudarka od Zwinglija k Bullingerju je potrebno ponovno ovrednotiti züriško reformacijo in njeno mesto v okviru širšega reformacijskega gibanja, ki se je razširilo po Evropi v času 16. stoletja. Malo ljudi bo zanimalo, da sta Zwinglijeva karizmatična osebnost in njegova značilna teologija oblikovali tok reformacije v Zürichu in omogočili drugim švicarskim in južno nemškimi področjem, da so sprejeli reformirano vero. A če bi hoteli krstiti Oecolampadija, Vadiana, Bullingerja,

Musculusa ali Vermiglija za »cvinglijance«, bi bilo to prisilno spreobrnjenje, ki ne osvetljuje, ampak prej zamegljuje vprašanja, s katerimi se spoprijemamo, ko skušamo razumeti zapletenost verske spremembe v konfederaciji. Prav tako lahko dvomimo, ali lahko izjemno teološko, liturgično, katehetsko, cerkveno in družbeno raznolikost švicarske reforme povzamemo z nekoliko ohlapnim pojmom »cvinglijanstvo« ali s še bolj megleno oznako »pozno cvinglijanstvo«. ⁵⁸ Obenem postaja vedno bolj jasno, da je Zwinglijev evropski vpliv kmalu izpodrinil njegov naslednik Heinrich Bullinger, ki je bil soglasno priznan za patriarha švicarske reformacije in svetovalca večine reformiranih cerkva v Evropi. ⁵⁹ Ti dve sočasni težnji sta omogočili boljše razumevanje pojma »cvinglijanska reformacija«. Širši učinek tega procesa bi lahko bil sprememba imena iz »cvinglijanske« v »švicarsko reformacijo« – pot, ki sta jo izbrala urednika dela *Companion to Swiss Reformation*.

Ta kratek pregled ključnih tem raziskav ne bi bil popoln brez omembe nedavnega razvoja dogodkov, povezanih z vlogo žensk v züriški reformaciji. Tradicionalno preučevanje Zwinglijeve reforme je utrdilo domnevo, da ženske niso igrale pomembnejše vloge v reformatorjevem življenju. Gottfried W. Locher, na primer, podobno kot ostali strokovnjaki njegove generacije, ni razpravljal o Zwinglijevem odnosu do žensk. Z izjemo orisa Anne Reinhardt Oskarja Farnerja iz leta 1916 je bil prvi s tem povezan članek objavljen leta 1992, napisal pa ga je Kanadčan Edward J. Furcha, pokojni cerkveni zgodovinar z univerze McGill. ⁶⁰ Medtem so se odmevi ženskih študij neizogibno in zaslužno razlegli tudi po našem raziskovalnem področju. V zadnjih letih se je peščica strokovnjakov moškega in ženskega spola poglobila v vprašanje učinka reformacije na vloge moških in žensk ter skušala razložiti poroko in družino na primeru žensk v reformaciji, kot so bile Anna Reinhardt Zwingli, Katharina von Zimmern, Anna Adlischwyler Bullinger, Margarete Blarer in še mnoge druge. ⁶¹ V veliko primerih niso bili ohranjeni niti portreti in ni bilo upoštevano, da so te za sabo pustile zapise ter bile s svojim delom in trudom dejavno vključene v pomembne dogodke. Te bogato dokumentirane študije dopolnjujejo prejšnje raziskave in nam ponujajo nov pogled na švicarsko reformacijo.

Možne poti prihodnjih raziskav

V sklepnem delu pričujoče razprave bi rad opomnil na nekatera odprta vprašanja, h katerim bi veljalo usmeriti prihodnje raziskave. Prvo se navezuje na časovne omejitve »cvinglijanske reformacije«. Omenil sem že kronološki premik pozornosti od Zwinglijevega k Bullingerjevemu obdobju, ki je v zadnjih nekaj desetletjih zaznamoval glavni tok raziskav. Ta širitev v veliki meri odseva formulo »dolge reformacije« v zgodovinske pisju.⁶² Tradicionalno razlikovanje med »reformacijo« in »konfesionalnim obdobjem« se izkaže za problematično, ko se oddaljimo od verskih nemirov zgodnjega 16. stoletja in se posvetimo institucionalizaciji evangelijskega gibanja ter oblikovanju specifične verske kulture. Danes o reformaciji ne govorimo kot o kratkotrajnem dogodku, ampak kot o dolgotrajnem procesu, ki se razteza od poznega srednjega veka do konca 17. stoletja. Preprosto povedano, zgodovinska raziskava se ne ustavi, ko politični dogovori dodelijo protestantskim cerkvam pravni status, ko je sprejeta cerkvena ureditev ali ko je podpisana veroizpoved, ampak se spoprime z vprašanji o učinkih, ki so jih imeli ti dogodki na družbene strukture in miselnosti.

To stališče, ki je danes med raziskovalci švicarske reformacije splošno sprejeto, je občutno vplivalo tako na časovni okvir kot na izbiro in obravnavo virov. Zgodovinarji so postopoma prepoznavali pomembne dejavnike kontinuitete, ali bolje kontinuitete znotraj diskontinuitete, med teologijo in pobožnostjo poznega srednjega veka ter odzivi zgodnjega evangelijskega gibanja.⁶³ Po drugi strani se je večina nedavnih raziskav, pa najsi gre za teološko ali družbeno zgodovino, osredotočila na verske, institucionalne, izobraževalne, kulturne in cerkveno-politične spremembe, ki so se odvijale med 16. in 17. stoletjem.⁶⁴ A ta proces je še vedno v zgodnji fazi in ga je treba kljub dobrim dosedanjim dosežkom dejavno pospešiti.

Drugi *desideratum* se navezuje na geografsko področje švicarske reformacije. Po Locherjevem velikem delu o njeni teološki in cerkveni specifičnosti ni več dvoma, kar velja tudi za Zwinglijev teološki in politični vpliv. Ta kombinacija zunanega vpliva in osebnega pristopa je zazna-

movala starejše zgodovinopisje, s katerim so prežeti skorajda vsi učbeniki. To zgodovinopisje se je osredotočilo na karizmatično osebnost reformatorja in enačilo züriško reformacijo s švicarsko. Vseeno pa je bila vizija reformirane švicarske konfederacije pod nadvlado mest, predvsem Züricha in Berna, kratkega veka in se je končala s Zwinglijevo smrtjo na bojnem polju Kappelske vojne. Poleg tega je ta paradigma jasno v nasprotju z eno od najnenavadnejših potez stare konfederacije, ki jo je sestavljalo trinajst suverenih kantonov (*ort*), od katerih je vsak obdržal svobodo urejanja svojih zadev in se ni hotel odreči svojih suverenih pravic. Poleg političnih, ekonomskih in vojaških je med te sodila tudi pravica avtonomnega urejanja verskega življenja. Tako so kantoni vsak po svoje odločali o tem, kako naj bo cerkev reformirana, in svobodno izbirali, na primer, veroizpoved, obliko bogoslužja, katekizem in cerkveno disciplino. Švicarska reformacija je bila teološko zelo barvita. Namesto enotnega modela je ponujala pluralnost teoloških diskurzov in cerkvenih organizacij, od katerih je imela vsaka svojo posebnost glede na čas in kraj, četudi so jih v precejšnji meri zaznamovale skupna identiteta, skupne vrednote in vzajemna odgovornost.⁶⁵

V prihodnjih raziskavah bo potrebno popraviti tradicionalno, na Zürich osredotočeno pojmovanje in tako geografsko kot časovno razširiti pogled ter vanj vključiti sestrške reformirane cerkve v Bernu, Baslu, Sankt Gallenu in Schaffhausnu kot tudi svobodno državo treh lig (Graubünden). Njihova »religijska kultura«, kot so jo primerno poimenovali, da bi jo ločili od »konfesionalne kulture«, se je, kljub temu, da je nanjo vplivala ista veroizpoved, razvijala nekoliko drugače na lokalni ali kantonski ravni, odvisno od različnih dejavnikov, povezanih z geografskimi in političnimi okoliščinami.⁶⁶ Ko preučujemo ta proces, se lahko zgledujemo po nekaterih nedavnih raziskavah, ki so omogočile dostopnost dragocenih izvirnih dokumentov, kot so lokalni katekizmi, redko natisnjene cerkvene uredbe in redki rokopisi del, ter ponudile nove biografije cerkvenih voditeljev.⁶⁷

Tu se pojavi še en *desideratum* – širitev tematskega polja naših raziskav. Najprej velja opomniti, da na reformacijo danes gledamo kot na zadevo tako gospodinskega kot cerkvenega ali teološkega značaja. Medtem ko so se starejše študije osredotočale na pomembnejše reforma-

torje in njihovo teologijo, se v zadnjih letih zmeraj bolj raziskuje družbeno izkušnjo protestantskih duhovnikov in upošteva vse življenjske vidike, njihov družben izvor, izobrazbo, družinsko poreklo in razmerje z njihovimi župljani.⁶⁸ Pomembne študije raziskujejo vpliv reformacije na obred in na svet čustev.⁶⁹ Preučevanje liturgičnih praks zgodnje sodobnosti ni več marginalna ali zastarela tema in pridiganje ni več skrivnostno področje raziskovanja.⁷⁰ Podobno so himnodija, psalmodija ter glasba reformiranih cerkva deležne vse večje strokovne pozornosti.⁷¹ Raziskovanje na teh področjih je vsekakor treba poglobiti.

A treba je storiti še več: ponovno moramo odpreti dve stari vprašanji. Celovitejše razumevanje teoloških načel švicarske reformacije mora vključevati delovanje vseh njenih dejavnikov – tudi anabaptistov – v *sodalitas Erasmiana* v okviru in onkraj meja konfederacije. Kar se tiče zgodnje reformacije, je gotovo dobrodošlo, da se je s to nalogo spoprijela nova publikacija Amy Nelson Burnett.⁷² Vsekakor bo to področje zelo obogatil projekt Heidelberške akademije znanosti, ki ga vodi naš kolega Christoph Strohm in nosi naslov »Theological Epistolary in the Southwest of the Empire in the Early Modern Period (1550–1620)«⁷³.

Na koncu naj poudarim, da je večji kvalitativni napredek možen zgolj ob interakciji med reformacijskimi študijami Švice in Ženeve. To vključuje opustitev zamisli, da raziskave švicarske-gornje renske reformacije in raziskave Calvina pripadajo »ločenim sferam«, kot je pogosto veljalo v preteklosti, toda ne za Gottfrieda W. Locherja, ki je tako spretno obvladal omenjeno dvojno vlogo. Ta ugotovitev presega vprašanje metode. Gre za zahtevno merilo, ki vključuje obravnavo pomembnih zgodovinskih povezav, ki so v nevarnosti, da ostanejo zakrite. Starejše študije so se navadno uklonile skušnjavi oblikovanja preveč poenostavljenega modela reformiranega krščanstva, pri čemer so zanemarile velik švicarski vpliv na njegovo formiranje in ga pravzaprav izenačile s Calvinom. Šele v zadnjih letih smo spoznali, da je imela Bullingerjeva cerkvena politika vsaj tako široko evropsko razsežnost kot Calvinova in da se je vpliv obeh reformatorjev kmalu razširil s stare celine na Novi svet.⁷⁴ Še na začetku 17. stoletja se je, na primer, uradna angleška cerkev ravnala po zgledu, ki ga je deloma postavil Zürich.⁷⁵ Anglija pri tem ni bila edina. Tudi reformirani cerkvi Madžarske in Transilvanije sta čutili posledice raz-

prtij med izročilom Züricha in Ženeve.⁷⁶ Podobno na Poljsko-litovskem reformiranih teženj nista zaznamovala zgolj Calvin in Beza. Nedavne ugotovitve so razkrile veliko teološko spretnost in politično kompetenco Bullingerja in Vermiglija pri delovanju v okviru te skrajne verske razdrobljenosti.⁷⁷ Nove študije tudi kažejo, da je Ženeva sicer res usmerjala reformo v Franciji, a zaradi tega ne gre prezreti pomembne vloge, ki so jo odigrale švicarske reformirane cerkve in še posebej Bullinger pri podpori svojih sovornikov.⁷⁸

Sklep

Skušal sem orisati nekaj tem, o katerih se na našem raziskovalnem področju danes precej govori. Medtem ko v naslednjih dneh z veseljem pričakujem različna mnenja in razprave, naj prijazno opomnim, da sem se pri pripravi pričujočega pregleda v zadregi zavedel, v kolikšni meri sem tudi sam tako proizvod kot ujetnik zgodovinopisnih trendov, ki sem jih opisal. Večina oseb in tem, omenjenih v tem članku, je igrala in še igra pomembno vlogo v okviru mojih dolgotrajnih prizadevanj za boljše razumevanje reformacije. Ne vem, če mi je tu uspelo uravnotežiti lastne posebnosti in znanstveno strogost. Čeprav verjamem, da lahko roža v Shakespearovem svetu diši prav tako lepo tudi pod kakšnim drugim imenom, kaj podobnega ne bi mogli trditi za verske nemire v konfederaciji v 16. stoletju. V zgodovinopisju evropskih reformacij, ki je zelo tekmovalno, je več kot dovolj razlogov, spričo katerih še vedno menim, da je najboljšo ime: švicarska reformacija.

Prevedel Tomaž Jurca

Prispevek s simpozija Inštuta za švicarsko zgodovino reformacije bo predvidoma izšel v zborniku: Albisser, Arianne, in Peter Opitz, ur. *Die Zürcher Reformation in Europa*. Zürcher Beiträge zur Reformationsgeschichte, zv. 28. Zürich: TVZ.

- 1 William Shakespeare, *Romeo in Julija*, poslovenil Ivan Cankar (Gorica: Goriška tiskarna, 1904).
- 2 Kurt Guggisberg, *Das Zwinglibild des Protestantismus im Wandel der Zeiten* (Leipzig: M. Heinsius Nachfolger, 1934); Fritz Büsser, *Das katholische Zwinglibild: von der Reformation bis zur Gegenwart* (Zürich: Zwingli Verlag, 1968).
- 3 Martin Luther, *Vom Abendmahl Christi Bekenntnis* (1528), WA 26, 342, 21–23: »Jch bekenne fur mich, das ich den Zwingel fur einen unchristen halte mit aller seiner lere, denn er helt und leret kein stueck des Christlichen glaubens recht.«
- 4 Adolf von Harnack, *History of Dogma* 1–7 (Boston: Little, Brown, 1896–1905, 7:268, op. 1).
- 5 Ulrich Gäbler, *Zwingli im 20. Jahrhundert. Forschungsbericht und annotierte Bibliographie 1897–1972* (Zürich: TVZ, 1975).
- 6 Gottfried. W. Locher, »The Change in the Understanding of Zwingli in Recent Research,« *Church History* 34, št. 1 (1965), 3–24; Rudolf Dellsperger, »Gottfried Wilhelm Locher, 29. April 1911–11. Januar 1996,« *Zwingliana* 23 (1996), 5–9; Peter Winzeler, »'Losend dem Gotzwort!' – Gottfried W. Lochers Bedeutung für die Zwingliforschung,« *Zwingliana* 25 (1998): 43–63.
- 7 Gäbler, *Zwingli im 20. Jahrhundert*, 21–22, 26.
- 8 Max Lienhard in Daniel Bollinger, ur., *Huldreich Zwinglis sämtliche Werke 17–21: Exegetische Schriften* 5–9; *Neues Testament* (Zürich: TVZ, 2013), zv. 5: *Evangelien nach Matthäus und Markus nach der von Leo Jud veranstalteten Erstaussgabe, erschienen bei Froschauer 1539*; zv. 6: *Evangelien nach Lukas und Johannes sowie Evangelienharmonie nach der von Leo Jud veranstalteten Erstaussgabe, erschienen bei Froschauer 1539*; zv. 7: *Evangelien nach Matthäus, Markus und Johannes (die eine Parallelüberlieferung zu den Bänden 17, 18 und 20) nach dem Manuskript in der Zentralbibliothek Zürich: Ms Car II 181*; zv. 8: *Evangelium nach Matthäus (die andere Parallelüberlieferung zu den Bänden 17 und 19) nach dem Manuskript in der Zentralbibliothek Zürich: Ms Z V 370*; zv. 9: *Briefe nach der von Leo Jud veranstalteten Erstaussgabe, erschienen bei Froschauer 1539, und Juds Notizen zum Jakobusbrief*.
- 9 [Http://www.zwingliana.ch/index.php/zwa](http://www.zwingliana.ch/index.php/zwa). Gl. Bernd Moeller, »Der Zwingliverein und die reformationsgeschichtliche Forschung,« *Zwingliana* 25 (1998): 5–20.
- 10 Alfred Schindler, Wolfram Schneider-Lastin, Martin H. Jung in Thomas Murner, ur., *Die Badener Disputation von 1526: kommentierte Edition des Protokolls. Mit einer historischen Einleitung von Martin H. Jung* (Zürich: TVZ, 2015). Prva in do sedaj edina monografska študija, ki pokriva teološko vsebino disputacije, je: Irena Backus, *The Disputations of Baden, 1526 and Berne, 1528: Neutralizing the Early Church* (Princeton, NJ: Princeton Theological Seminary, 1993) (v nemščini: *Das Prinzip »Sola scriptura« und die Kirchenväter in den Disputationen von Baden (1526) und Bern (1528)*) (Zürich: TVZ, 1997)).
- 11 Urs Leu in Sandra Weidmann, ur., *Huldrych Zwingli's Private Library* (Leiden: Brill, 2018). Glej tudi: Walther Köhler, *Huldrych Zwinglis Bibliothek (Neujahrsbla-*

- tt auf das Jahr 1921, zum Besten des Waisenhauses in Zürich, herausgegeben von der Gelehrten Gesellschaft 84*) (Zürich: Kommissionsverlag Beer & Co., 1921); Alfred Schindler, »Zwinglis Randbemerkungen in den Büchern seiner Bibliothek. Ein Zwischenbericht über editorische Probleme,« *Zwingliana* 17 (1988), 477–96; 18 (1989), 1–11.
- 12 Peter Opitz, *Prophet, Ketzer, Pionier des Protestantismus*, 3. izd. (Zürich: TVZ, 2019).
 - 13 Peter Opitz in Ernst Saxer, ur., *Zwingli lesen. Zentrale Texte des Zürcher Reformators in heutigem Deutsch* (Zürich: TVZ, 2018).
 - 14 Thomas Brunnschweiler in Samuel Lutz, ur., *Huldrych Zwingli Schriften* (Zürich: TVZ, 1995).
 - 15 Edward J. Furcha in H. Wayne Pipkin, ur. in prev., *Huldrych Zwingli Writings: 500th Anniversary Volume* (Allison Park, PA: Pickwick Publications, 1984); *Huldrych Zwingli, The Implementation of the Lord's Supper*; prev. in uvod Jim West (Atlanta, GA: Pitts Theology Library, 2016); Ermanno Genre in Emidio Campi, ur., *Ulrico Zwingli, Scritti teologici e politici* (Torino: Claudiana, 1985); Bernard Rousset, ur., *Ulrico Zwingli. Breve istruzione cristiana* (Torino: Meynier, 1988); Ermanno Genre in Fulvio Ferrario, ur., *Ulrico Zwingli, Scritti pastorali* (Torino: Claudiana, 1996); Ermanno Genre, ur., *Huldrych Zwingli. La provvidenza di Dio* (Torino: Claudiana, 2004); Ermanno Genre, ur., *Huldrych Zwingli, Amica esegesi* (Torino: Claudiana, 2017).
 - 16 Seznam prevodov v različne jezike v: Jacques V. Pollet, *Huldrych Zwingli et le Zwinglianisme* (Pariz: Vrin, 1988), 407–12.
 - 17 *Elektronische Rechtsquellen-Edition Zürich* (= eRQZH) https://staatsarchiv.zh.ch/internet/justiz_innere/sta/de/ueber_uns/organisation/editionsprojekte/rq.html. Emidio Campi in Philipp Wälchli, ur., *Zürcher Kirchenordnungen 1520–1675* (Zürich: TVZ, 2011); Otto Sigg, *Exenprozesse mit Todesurteil: Justizmorde der Zunftstadt Zürich: vom bösen Geist in Stadt und Land Zürich und im aargauischen Kelleramt – Dokumentation zu den 79 mit Todesurteil endenden sogenannten Hexenprozessen im Hoheitsgebiet der Stadt Zürich 1487–1701* (Frick: Buchmodul.ch, 2012); gl. tudi: Emidio Campi in Philipp Wälchli, ur., *Basler Kirchenordnungen 1528–1675* (Zürich: TVZ, 2012).
 - 18 Heinrich Bullinger, *Sermonum decades quinque de potissimis Christianae religionis capitibus* (1552) 1–2, ur. Peter Opitz (Zürich: TVZ, 2008 (HBTS 3.1–3.2)).
 - 19 Heinrich Bullinger, *De scripturae sanctae autoritate deque episcoporum institutione et functione* (1538), ur. Emidio Campi (Zürich: TVZ, 2009 (HBTS 4)).
 - 20 Heinrich Bullinger, *Pastoraltheologische Schriften*, ur. Detlef Roth (Zürich: TVZ, 2009 (HBTS 5)).
 - 21 Heinrich Bullinger, *Kommentare zu den neutestamentlichen Briefen*, ur. Luca Baschera, zv. 6: *Röm – 1 Kor – 2 Kor*, zv.7: , zv. 8: *1–2 Thess – 1–2 Tim – Tit – Phlm*, zv. 9: *Hebräerbrief – Katholische Briefe* (Zürich: TVZ, 2012, 2014, 2015, 2019).

- 22 Emidio Campi in Ruedi Reich, ur., *Consensus Tigurinus (1549): die Einigung zwischen Heinrich Bullinger und Johannes Calvin über das Abendmahl: Werden – Wertung – Bedeutung* (Zürich: TVZ, 2009); Emidio Campi in Torrance Kirby, *Reformation Debates over the Lord's Supper (1536–1560): Sources and Impact of the Consensus Tigurinus*, posebna izdaja *Reformation and Renaissance Review* 18, št. 1 (2016).
- 23 Heinrich Bullinger, *Schriften 1–7*, ur. Emidio Campi, Detlef Roth in Peter Stotz (Zürich: TVZ, 2004–2007). Potem, ko je izšla izdaja *Schriften*, je prof. dr. Sang-Bong Park iz teološkega seminarja Hapdong v mestu Suwon-si v Južni Koreji osnoval raziskovalno skupino za promocijo Bullingerjeve teološke misli. Združenje od leta 2015 pripravlja različne dejavnosti, organizira javna srečanja, vabi odlične strokovnjake iz tujine, objavlja članke, knjige in disertacije. Njihov najambicioznejši projekt je prvi korejski prevod Bullingerjevih *Decades*. Prvi zvezek, ki vsebuje *Decade 5, je izšel spomladi 2019*.
- 24 Heinrich Bullinger, *Tigurinerchronik 1–3*, ur. Hans Ulrich Bächtold (Zürich: TVZ, 2018 (HBHS 1)). Med najboljša nemška dela o Bullingerjevi zgodovinski metodologiji sodi: Christian Moser, »'Papam esse Antichristum' Grundzüge von Heinrich Bullingers Antichristkonzeption,« *Zwingliana* 30 (2003), 65–101. Velja opomniti predvsem na njegovo delo *Die Dignität des Ereignisses. Studien zu Heinrich Bullingers Reformationsgeschichtsschreibung 1–2* (Leiden, Boston: Brill, 2012). Gl. tudi Hans Ulrich Bächtold, »Heinrich Bullinger als Historiker der Schweizer Geschichte,« v *Heinrich Bullinger und seine Zeit. Eine Vorlesungsreihe*, ur. Emidio Campi (Zürich: TVZ, 2004), 251–73. Izjemna je tudi knjiga, pod katero se je podpisal družbeni zgodovinar Franz Mauelshagen, *Wunderkammer auf Papier: die »Wickiana« zwischen Reformation und Volks Glaube* (Tübingen: Bibliotheca-Academica-Verlag, 2011). Literatura v angleščini je omejena. Glavno delo ostaja: Aurelio A. Garcia Archilla, *The Theology of History and Apologetic Historiography in Heinrich Bullinger: Truth in History* (San Francisco: Mellen Research University Press, 1992).
- 25 <http://www.irg.uzh.ch/static/zwingli-werke/index.php>; <http://www.irg.uzh.ch/static/zwingli-briefe/index.php>.
- 26 Gl. op. 7.
- 27 Oswald Myconius, *Briefwechsel 1515–1552: Regesten 1–2*, ur. Rainer Henrich (Zürich: TVZ, 2017); Kaspar von Greyerz, »Oswald Myconius: Briefwechsel 1515–1552; Eine Würdigung,« *Zwingliana* 44 (2017), 377–89; Amy Nelson Burnett, »The Myth of the Swiss Lutherans: Martin Bucer and the Eucharistic Controversy in Bern,« *Zwingliana* 32 (2005), 45–70; Marcus Ries, »Oswald Myconius in Luzern,« v *Bewegung und Beharrung: Aspekte des reformierten Protestantismus, 1520–1650; Festschrift für Emidio Campi*, ur. Christian Moser in Peter Opitz (Leiden, Boston: Brill, 2009), 1–20.
- 28 Tu navajam: Euan Cameron, »Nearly 500 Years and Still Counting: The Reformation in Recent Scholarship and Debates,« *The Expository Times* 126, št. 1 (2014),

- 1–14; Ian Gregory, »Challenges and Opportunities for Digital History,« *Frontiers in Digital Humanity* 1 (2014), <https://doi.org/10.3389/fdigh.2014.00001>; Christoph Flüeler, »Digital Manuscripts as Critical Edition,« Penn Libraries blog, <https://schoenberginstitute.org/2015/06/30/digital-manuscripts-as-critical-edition/>; Peter Boot et al., ur., *Advances in Digital Scholarly Editing: Papers Presented at the DiXiT Conferences in The Hague, Cologne, and Antwerp* (Leiden: Sidestone Press, 2017).
- 29 Na primer: Digital Library of Classic Protestant Texts (and Its Early Modern Catholic Counterpart); Early English Books Online; Bavarian State Library, Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel; Gallica; e-rara; Hathi Trust; Internet Archive; Google Books.
- 30 Na primer: Leland Harder, ur., *The Sources of Swiss Anabaptism: The Grebel Letters and Related Documents* (Scottsdale, PA: Herald Press, 1985); Cornelius J. Dyck, ur., *Spiritual Life in Anabaptism* (Scottsdale, PA: Herald Press, 1995); C. Arnold Snyder, ur., *Biblical Concordance of the Swiss Brethren 1540* (Kitchener: Pandora Press, 2001); James W. Lowry, *Hans Landis, Swiss Anabaptist Martyr in Seventeenth Century Documents* (Millesburg, OH: Ohio Amish Library, 2003); Jeremy Dupertuis Bangs, ur., *Letters on Toleration: Dutch Aid to Persecuted Swiss and Palatine Mennonites 1615–1699* (Rockport, ME: Picton Press, 2004); R. Emmet McLaughlin, »Paul In Early Anabaptism,« v *A Companion to Paul in the Reformation*, ur. R. Ward Holder (Leiden, Boston: Brill, 2009), 215–40; Andrew P. Klager, »'Truth is Immortal': Balthasar Hubmaier (c.1480–1528) and the Church Fathers,« (PhD thesis, University of Glasgow, 2011); »The Early Influence of Humanism on Balthasar Hubmaier (1485–1528) During His University Studies,« *Reformation and Renaissance Review* 22, št. 1 (2020), 4–24; C. Arnold Snyder, ur., *Later Writings of the Swiss Anabaptists, 1529–1592* (Walden, NY: Plough Publishing House, 2019).
- Pomembni švicarski prispevki: Hanspeter Jecker, *Rebellen – Heilige: das Basler Täuferium von 1580–1700* (Liestal: Verlag des Kantons Basel-Landschaft, 1998); Urs B. Leu und Christian Scheidegger, ur., *Das Schleithheimer Bekenntnis 1527: Einleitung, Faksimile, Übersetzung und Kommentar* (Zug: Achius, 2004); Urs B. Leu, »A Memorandum of Bullinger and the Clergy Regarding the Punishment of the Anabaptists (Mai 1535),« *Mennonite Quarterly Review* 78, št. 1 (2004), 109–32; Urs B. Leu in Christian Scheidegger, *Die Zürcher Täufer, 1525–1700* (Zürich: TVZ, 2007); Martin Haas, ur., *Quellen zur Geschichte der Täufer in der Schweiz 3: Kantone Aargau – Bern – Solothurn* (Zürich: TVZ, 2008); Philipp Wälchli, Urs Leu in Christian Scheidegger, ur., *Täufer und Reformierte im Disput: Texte des 17. Jahrhunderts über Verfolgung und Toleranz aus Zürich und Amsterdam* (Zug: Achius, 2010); Christian Scheidegger, »Wider die unsinnigen Wiedertäufer' Ein unbekanntes Briefgedicht von Jörg Syz an Hans Brennwald (um 1527),« *Zwingliana* 39 (2012), 1–21.
- 31 Tu ne gre za izčrpno opombo, ampak zgolj za nekaj predlogov, za bolj poglobljeno branje o tej temi v sedanjih priznanih delih: Andrew Pettegree, ur., *The Refor-*

- mation World* (London: Routledge, 2000); Diarmaid MacCulloch, *Reformation: Europe's House Divided, 1490–1700* (London: Allen Lane, 2003); Patrick Collinson, *The Reformation* (London: Weidenfeld & Nicolson, 2003); Scott H. Hendrix, *Recultivating the Vineyard: The Reformation Agendas of Christianization* (Louisville, KY: WJK Press, 2004); R. Ward Holder, *Crisis and Renewal: The Era of the Reformations* (Louisville, KY: WJK Press, 2009); Peter Marshall, *The Reformation* (Oxford: OUP, 2009); Carter Lindberg, *The European Reformations*, 2. izd. (Oxford: Wiley-Blackwell, 2010); Kenneth G. Appold, *The Reformation* (Chichester: Wiley-Blackwell, 2011); Lee Palmer Wandel, *The Reformation: Towards a New History* (Cambridge: CUP, 2011); Euan Cameron, *The European Reformation*, 2. izd. (Oxford: OUP, 2012); Irene Dingel, *Reformation: Zentre – Akteure – Ereignisse* (Neukirchen-Vluyn, Göttingen: V&R, 2016); Thomas Kaufmann, *Erlöste und Verdammte. Eine Geschichte der Reformation*, 2. izd. (München: C.H. Beck, 2017); Volker Leppin, *Die Reformation*, 2. izd. (Darmstadt: WBG, 2017). Gl. tudi: Christoph Strohm, »Luther 2017 – Debatten um das Reformationsjubiläum,« *Verkündigung und Forschung* 62, št. 2 (2017), 77–92.
- 32 Na primer: Hans J. Hillerbrand, *The Division of Christendom: Christianity in the Sixteenth Century* (Louisville, KY: WJK Press, 2007); Martin Brecht, »Zwingli als Schüler Luthers. Zu seiner theologischen Entwicklung 1518–1522,« *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 96 (1985), 301–19; »Die Reform des Wittenberger Horengottesdienstes und die Entstehung der Zürcher Prophezei,« v *Reformiertes Erbe: FS für Gottfried W. Locher zu seinem 80. Geburtstag 1–2*, ur. Heiko A. Oberman, Ernst Saxer in Heinzpeter Stucki (Zürich: TVZ, 1992), 1: 49–62; »Was war Zwinglianismus?« v *Die Zürcher Reformation: Ausstrahlungen und Rückwirkungen: wissenschaftliche Tagung zum hundertjährigen Bestehen des Zwinglivereins* (29. Oktober bis 2. November 1997 in Zürich), ur. Alfred Schindler in Hans Stichelberger (Bern: Lang, 2001), 281–300; Ralf Hoburg, *Seligkeit und Heilsgewißheit. Hermeneutik und Schriftauslegung bei Huldrych Zwingli bis 1522* (Stuttgart: Calwer Verlag, 1994); gl. odločno kritiko Alfreda Schindlerja v *Zwingliana* 5 (1998), 184–88.
- 33 Za bolj obširno razpravo o tem gl. moj esej »Das theologische Profil,« v Amy Nelson Burnett in Emidio Campi, *Die schweizerische Reformation. Ein Handbuch* (Zürich: TVZ, 2017), 458–64 (ang.: *A Companion to the Swiss Reformation* (Leiden: Brill, 2016, 456–63)); toplo priporočam tudi: Volker Leppin, »Setting Luther into His Historical Place: My Quarrels with the German Orthodoxy in Luther Research,« *Sixteenth Century Journal* 48, št. 4 (2017), 927–43.
- 34 Gottfried W. Locher, *Die Theologie Huldrych Zwinglis im Lichte seiner Christologie 1: Die Gotteslehre* (Zürich: Zwingli-Verlag, 1952). Gl. tudi Locher, *Zwingli's Thought: New Perspectives* (Leiden: Brill, 1981).
- 35 W. P. Stephens, *The Theology of Huldrych Zwingli* (Oxford, Clarendon Press, 1986). Gl. tudi Stephens, »Zwingli and Luther,« v *Evangelical Quarterly* 71, št. 1 (1999), 51–63.

- 36 Berndt Hamm, *Zwinglis Reformation der Freiheit* (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1987).
- 37 Walter E. Mayer, *Huldrych Zwinglis Eschatologie* (Zürich: TVZ, 1987).
- 38 Martin Sallmann, *Zwischen Gott und Menschen. Huldrych Zwinglis theologischer Denkweg im De vera et falsa religione commentarius (1525)* (Tübingen: Mohr, 1999).
- 39 Gottfried W. Locher, »Zwingli und Erasmus,« *Zwingliana* 13 (1969), 37–61; »Christ Our Captain: An Example of Huldrych Zwingli's Preaching in Its Cultural Setting,« v Gottfried W. Locher, *Zwingli's Thought* (Leiden: Brill, 1981), 72–86; Cornelius Augustijn, »Zwingli als Humanist (1986),« v Cornelius Augustijn, *Erasmus, der Humanist als Theologe und Kirchenreformer* (Leiden: Brill, 1996), 197–219; John B. Payne, »Erasmus' Influence on Zwingli and Bullinger in the Exegesis of Matthew 11:28–30,« v *Biblical Interpretation in the Era of Reformation: Essays Presented to David C. Steinmetz in Honor of His Sixtieth Birthday*, ur. Richard A. Muller in John L. Thompson (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1996), 61–81; Emidio Campi, *Zwingli und Maria. Eine reformationsgeschichtliche Studie* (Zürich: TVZ, 1997); Christine Christ von Wedel, »Die Perikope von Martha und Maria bei Erasmus und den Reformatoren,« *Zwingliana* 27 (2000), 103–15; »Zur Christologie von Erasmus von Rotterdam und Huldrych Zwingli,« v *Reformierte Retrospektiven: Vorträge der zweiten Emdener Tagung zur Geschichte des Reformierten Protestantismus*, ur. Harm Kluebing in Jan Rohls (Wuppertal: Foedus, 2001), 1–23; »The Vernacular Paraphrases of Erasmus in Zurich,« v *Erasmus of Rotterdam Society Yearbook* 24 (2004), 71–88; Christine Christ von Wedel in Urs B. Leu, ur., *Erasmus in Zürich. Eine verschwiegene Autorität* (Zürich: NZZ, 2007); Christine Christ von Wendel, *Erasmus of Rotterdam, Advocate of a New Christianity* (Toronto: University of Toronto Press, 2013).
- 40 Hoburg, *Seligkeit und Heilsgewißheit*, 276.
- 41 Podroben pregled razpoložljive literature v Daniel Bolliger, *Infiniti contemplatio. Grundzüge der Scotus- und Scotismusrezeption im Werk Huldrych Zwinglis* (Leiden: Brill, 2003), 60–105.
- 42 Johann Friedrich Gerhard Goeters, »Zwinglis Werdegang als Erasmaner,« v *Reformation und Humanismus, Robert Stupperich zum 65. Geburtstag*, ur. Martin Greschat in J. F. G. Goeters (Witten: Luther-Verlag, 1969), 255–71; Fritz Blanke, v *Huldreich Zwinglis sämtliche Werke* 5 (Leipzig: Heinsius, 1934), 679–81, op. 3; Jacques Vincent Pollet, *Huldrych Zwingli et le Zwinglianisme: essai de synthèse historique et théologique mis à jour d'après les recherches récentes* (Pariz: Librairie Vrin, 1988), 358–63.
- 43 Bolliger, *Infiniti contemplatio*, 515–16.
- 44 Med nedavne raziskave in pregleda sodijo: Fulvio Ferrario, *La »Sacra Ancora« Il principio scritturale nella Riforma zwingliana (1522–1525)* (Torino: Claudiana, 1993); Fritz Büsser, *Die Prophezei. Humanismus und Reformation in Zürich* (Bern: Lang, 1994); Traudel Himmighöfer, *Die Zürcher Bibel bis zum Tode Zwinglis (1531). Darstellung und Bibliographie* (Mainz: Philipp von Zabern, 1995); Thomas Krüger,

- »Heinrich Bullinger als Ausleger des Alten Testaments,« v *Heinrich Bullinger und seine Zeit*, ur. Emidio Campi (Zürich: TVZ, 2004), 91–104; Irena Backus, »Bullinger als Neutestamentler. Sein Kommentar zu den Paulusbriefen und den Evangelien,« v *Heinrich Bullinger und seine Zeit*, ur. Emidio Campi (Zürich: TVZ, 2004), 105–31; Henning Graf Reventlow, »*Forming the Church according to the Bible: Huldrych Zwingli*,« v Henning Graf Reventlow, *History of Biblical Interpretation*, zv. 3: *Renaissance, Reformation Humanism* (Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 2010), 94–114); Peter Opitz, »The Exegetical and Hermeneutical Work of John Oecolampadius, Huldrych Zwingli, and John Calvin,« v *Hebrew Bible/Old Testament: The History of Interpretation*, zv. 2: *From the Renaissance to the Enlightenment*, ur. Magne Sæbø (Göttingen: V&R, 2008); Peter Opitz, »The Authority of Scripture in the Early Zurich Reformation (1522–1540),« *Journal of Reformed Theology* 5, št. 3 (2011), 296–309; Christoph Sigrist, *Die Zürcher Bibel von 1531. Entstehung, Verbreitung und Wirkung* (Zürich: TVZ, 2011); Christine Christ-von Wedel, »Das Buch der Bücher popularisieren: der Bibelübersetzer Leo Jud und sein biblisches Erbauungsbuch 'Vom lyden Christi' (1534),« *Zwingliana* 38 (2011), 35–52; Bruce Gordon in Matthew McLean, ur., *Shaping the Bible in the Reformation* (Leiden: Brill, 2012); Martin Rüschi in Urs B. Leu, *Getruckt zů Zürich: ein Buch verändert die Welt* (Zürich: Orell Füssli, 2019).
- 45 Za koristne pregledje glej: William P. Stephens, *The Theology of Huldrych Zwingli* (Oxford: Clarendon, 1986), 180–93; Alfred Ehrensperger, »Zwinglis Abendmahlsgottesdienst. Seine liturgietheologischen Voraussetzungen und seine Wirkungen auf die Abendmahlspraxis in den reformierten Kirchen der deutschen Schweiz,« v *Lebendiger Gottesdienst. Beiträge zur Liturgik*, ur. Ralph Kunz in Hans-Jürgen Stefan (Zürich: TVZ, 2003), 15–40. Za podrobne bibliogradije o Zwingliju in Bullingerju glej: Luca Baschera in Christian Moser, »Indexed Bibliography of the Literature on Heinrich Bullinger, 1975–2004,« v *Heinrich Bullinger: Life – Thought – Influence, Zürich, Aug. 25–29, 2004. International Congress Heinrich Bullinger (1504–1575)*, Vol. 1, ur. Emidio Campi in Peter Opitz (Zürich: Theologischer Verlag, 2007), 21–55; Torrance Kirby in Ian Hazlet, »Collective Bibliography,« v Emidio Campi in Torrance Kirby, *Reformation Debates over the Lord's Supper*, 95–102. Viden prispevek k odpravi nekaterih starih mitov in k uvrstitvi evharističnih polemik v njihov primeren zgodovinski kontekst ponuja Amy Nelson Burnett, *Karlstadt and the Origins of the Eucharistic Controversy: A Study in the Circulation of Ideas* (Oxford, New York: OUP, 2011); »Hermeneutics and Exegesis in the Early Eucharistic Controversy,« v *Shaping the Bible*, ur. Bruce Gordon in Matthew McLean (Leiden: Brill, 2012), 85–105; *Debating the Sacraments: Print and Authority in the Early Reformation* (New York: Oxford University Press, 2019).
- 46 O Zwinglijevi ekleziologiji: Fritz Büsler, »Zwingli und die Kirche: Überlegungen zur Aktualität von Zwinglis Ekklesiologie,« *Zwingliana* 16 (1984), 186–200; Stephens, *The Theology of Huldrych Zwingli*, 260–81; Gottfried Wilhelm Locher jun., *Sign of the Advent: A study in Protestant Ecclesiology* (Fribourg, CH: Acade-

- mic Press, 2004), 52–68; Andrew Allan Chibi, *The Wheat and the Tares: Doctrines of the Church in the Reformation, 1500–1590* (Cambridge: James Clarke & Co.), 2917, 83–111. O Bullingerjevi ekleziologiji: Hans Ulrich Bächtold, *Heinrich Bullinger vor dem Rat: Zur Gestaltung und Verwaltung des Zürcher Staatswesens in den Jahren 1531 bis 1575* (Bern: Lang, 1982); Pamela Biel, *Doorkeepers at the House of Righteousness: Heinrich Bullinger and the Zurich Clergy 1535–1575* (Bern: Lang, 1991); Bruce Gordon, *Clerical Discipline and the Rural Reformation: The Synod in Zurich 1532–1574* (Bern: Lang, 1992); Peter Opitz, »Gemeinschaft mit Gott als Gemeinschaft der Heiligen,« v Peter Opitz, *Heinrich Bullinger als Theologe. Eine Studie zu den Dekaden* (Zürich: Theologischer Verlag, 2004), 417–61; Herman J. Selderhuis, »Kirche am Kreuz. Die Ekklesiologie Heinrich Bullingers,« v *Heinrich Bullinger: Life – Thought – Influence. Zurich, Aug. 25–29, 2004, International Congress Heinrich Bullinger (1504–1575)*, Vol. 1, ur. Emidio Campi in Peter Opitz (Zürich: Theologischer Verlag, 2007), 515–36; William Peter Stephens, »Chap. 11: The Church« v *The Theology of Heinrich Bullinger*, ur. Jim West in Joe Mock (Göttingen: V&R, 2019), 293–314. – O razmerju Cerkev – država: J. Wayne Baker, »Church, State, and Dissent: The Crisis of the Swiss Reformation, 1531–1536,« v *Church History* 57, št. 2 (1988), 107–20; Torrance Kirby, *The Zurich Connection and Tudor Political Theology* (Leiden: Brill 2007); »The Civil Magistrate and the 'cura religionis'. Heinrich Bullinger's Prophetic Office and the English Reformation,« v *Heinrich Bullinger: Life – Thought – Influence. Zurich, Aug. 25–29, 2004, International Congress Heinrich Bullinger (1504–1575)*, Vol. 2, ur. Emidio Campi in Peter Opitz (Zürich: Theologischer Verlag, 2007), 935–50; Matthias Neugebauer, *Ulrich Zwinglis Ethik: Stationen, Grundlagen, Konkretionen* (Zürich: TVZ, 2017), 171–96; Emidio Campi, »Bullingers Recht und Staatsdenken,« v *Evangelische Theologie* 64 (2004), 116–26; »Heinrich Bullingers Lehre von der Obrigkeit und dem Verhältnis von Kirche und Gemeinwesen,« v *450 Jahre Zweites Helvetisches Bekenntnis*, ur. Martin Hirzel in Frank Mathwig (Zürich: TVZ, 2020), 5–36.
- 47 Martin Hauser, *Prophet und Bischof. Huldrych Zwinglis Amtsverständnis im Rahmen der Zürcher Reformation* (Freiburg: Universitätsverlag, 1994); Bruce Gordon, »The Protestant Ministry and the Cultures of Rule: The Reformed Zurich Clergy of the Sixteenth Century,« v *The Protestant Clergy of Early Modern Europe*, ur. C. Scott Dixon in Luise-Schorn-Schutte (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003), 137–55; Daniel Bolliger, »Bullinger on Church Authority: The Transformation of the Prophetic Role in Christian Ministry,« v *Architect of Reformation: An Introduction to Heinrich Bullinger, 1504–1575*, ur. Bruce Gordon in Emidio Campi (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2004), 159–77; Hans Scholl, *Verantwortlich und frei. Studien zu Zwingli und Calvin, zum Pfarrerbild und zur Israeltheologie der Reformation* (Zürich: TVZ, 2006), 7–71; Peter Opitz, »Von prophetischer Existenz zur Prophetie als Pädagogik: zu Bullingers Lehre vom munus propheticum,« v *Heinrich Bullinger: Life – Thought – Influence. Zurich, Aug. 25–29, 2004, International Congress Heinrich Bullinger (1504–1575)*, Vol. 2, ur. Emi-

- dio Campi in Peter Opitz (Zürich: Theologischer Verlag, 2007), 493–513; Eduardus Van der Borgh, *Theology of Ministry. A Reformed Contribution to an Ecumenical Dialogue* (Leiden: Brill, 2007), 15–29; Daniël Timmerman, *Heinrich Bullinger on Prophecy and the Prophetic Office (1523–1538)* (Göttingen: V&R, 2015), 83–127; Jon D. Wood, *Reforming Priesthood in Reformation Zurich. Heinrich Bullinger's End-Times Agenda* (Göttingen: V&R, 2019).
- 48 Trditev, da je dvoplevrično [*duopleuric*] (bilateralno) prepričanje o zavezi razpoznavno znamenje züriške reformacije in s tem povezano poimenovanje »Druga reformacija« (J. Wayne Baker) v nasprotju s kalvinizmom, je bila med strokovnjaki zelo razširjena v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja. Trditvev so odločno izpodbijali in jo kot nezanesljivo paradgmo zavrnili. Za podrobno razpravo o literaturi glej moj esej »Theologisches Profil,« v *Die Schweizerische Reformation*, ur. Amy Nelson Burnett in Emidio Campi (Zürich: TVZ, 2017), 482–91 (ang.: »Theological Profile,« v *A Companion to the Swiss Reformation*, 476–86).
- 49 Amy Nelson Burnett in Emidio Campi, ur., *Die Schweizerische Reformation* (Zürich: TVZ, 2017), 449–93 (ang.: *A Companion to the Swiss Reformation*, 447–88).
- 50 Za literaturo glej: Nelson Burnett in Campi, ur., *Die schweizerische Reformation*, 19–20 (ang.: *A Companion to the Swiss Reformation*, 6).
- 51 Bistvena študija je: Michael Baumann, *Petrus Martyr Vermigli in Zürich (1556–1562). Dieser Kylchen in der heiligen gschriff professor und läser* (Göttingen: V&R, 2016).
- 52 Hans Ulrich Bächtold, ur., *Schola Tigurina: die Zürcher Hohe Schule und ihre Gelehrten um 1550*, 2. izd. (Zürich: Pano Verlag 2000); Kurt Jakob Rüetschi, »Bullinger and the Schools,« v *Architect of Reformation: An Introduction to Heinrich Bullinger, 1504–1575*, ur. Bruce Gordon in Emidio Campi (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2004), 215–29; Karin Maag, »Das Schul- und Bildungswesen zwischen 1500 und 1600,« v *Die Schweizerische Reformation*, ur. Amy Nelson Burnett in Emidio Campi (Zürich: TVZ, 2017), 527–48 (ang. »Schools and Education,« 1500–1600, in *A Companion to the Swiss Reformation*, 520–41). Med bolj specializiranimi študijami so: Martin Germann: *Die reformierte Stiftsbibliothek am Großmünster Zürich im 16. Jahrhundert und die Anfänge der neuzeitlichen Bibliographie. Rekonstruktion des Buchbestandes und seiner Herkunft, der Bücheraufstellung und des Bibliotheksraumes, mit Edition des Bibliothekskataloges von 1532/1551 von Conrad Pellikan* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1994); Urs B. Leu, *Conrad Gessner (1516–1565). Universalgelehrter und Naturforscher der Renaissance* (Zürich: NZZ, 2016); Kurt Jakob Rüetschi, *Verzeichnisse zu Rudolf Gwalther (Walther, Gualtherus Tigurinus, Walthart), Vater (1519–1586) und Sohn (1552–1577)*, zv. 1.1 in 1.2 (Baden-Baden: Valentin Koerner, 2019).
- 53 Za koristen pregled glej: André Holenstein, »Reformation and Confessionalization in the Historical Research of German-speaking Switzerland,« v *Archiv für Reformationgeschichte* 100, št. 1 (2009), 65–87.

- 54 Za bibliografijo glej: Nelson Burnett in Campi, ur., *Die schweizerische Reformation*, 20–21 (ang.: *A Companion to the Swiss Reformation*, 6–7).
- 55 Bruce Gordon, *The Swiss Reformation* (Manchester: Manchester University Press, 2002).
- 56 Philip Benedict, *Christ's Churches Purely Reformed: A Social History of Calvinism* (New Haven, CT: Yale University Press, 2002).
- 57 Za bibliografijo glej: Nelson Burnett in Campi, ur., *Die schweizerische Reformation*, 21 (ang.: *A Companion to the Swiss Reformation*, 8).
- 58 Glede historiografije pojma »cvinglijanstvo« glej: Jacques Vincent Pollet, *Huldrych Zwingli et la Réforme en Suisse d'après le recherches récentes* (Pariz: PUF, 1963), 93–98. Učeni dominikanski strokovnjak je v zvezi z uporabo termina opozoril: »zwinglianisme tend à faire illusion et on ferait mieux de l'éviter... On parlera de préférence de Zwingli et de la doctrine, de la Renaissance zwinglienne« (str. 97). Kljub temu opozorilu pa ga je na silo na najdobesednejši način miselne šole, veje krščanske misli, spet uvedel Gottfried Locher v svojem pomembnem delu *Zwinglische Reformation* (str. 584–614). »Izmislil« si je tudi izstopajoč izraz, »Spätzwinglianism« - pozno cvinglijanstvo, za Bullingerjevo obdobje. Glej Ulrich Gäbler, *Huldrych Zwingli: eine Einführung in sein Leben und sein Werk*, 3. izd. (z dopolnili Martina Sallmanna) (Zürich, TVZ, 2004), 137–38.
- 59 Ključno delo ostaja Andreas Mühling, *Heinrich Bullingers europäische Kirchenpolitik* (Bern: Lang, 2001).
- 60 Oskar Farner, »Anna Reinhart, die Gattin Ulrich Zwinglis,« *Zwingliana* 3/7 (1916), 197–211; 3/8 (1916), 229–45; Edward J. Furcha, »Women in Zwingli's World,« *Zwingliana* 19 (1992), 131–42.
- 61 Christine Christ-von Wedel, »'Praecipua coniugii pars est animorum coniunctio'. Die Stellung der Frau nach der 'Eheanweisung' des Erasmus von Rotterdam,« v *Eine Stadt der Frauen: Studien und Quellen zur Geschichte der Baslerinnen im späten Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit (13.–17. Jahrhundert)*, ur. Heide Wunder (Basel: Helbing und Lichtenhahn, 1995), 125–49; Irene Gysel in Barbara Helbling, *Zürichs letzte Äbtissin, Katharina von Zimmern, 1478–1547*, 2. izd. (Zürich: NZZ, 2000); Hans Ulrich Bächtold, »Frauen schreiben Bullinger – Bullinger schreibt Frauen. Heinrich Bullinger im Briefwechsel mit Frauen, insbesondere mit Anna Alexandria zu Rappoltstein,« v *Die Zürcher Reformation. Ausstrahlungen und Rückwirkungen. Wissenschaftliche Tagung zum hundertjährigen Bestehen des Zwinglivereins 1997*, ur. Alfred Schindler in Hans StICKELBERGER (Bern: Lang, 2001), 143–60; Urte Bejick, »Margarete Blarer (1493–1541). Humanistin, Reformatorin und Diakonin in Konstanz,« v *Frauen gestalten Diakonie*, zv. 1: *Von der biblischen Zeit bis zum Pietismus*, ur. Adelheid M. von Hauff (Stuttgart: Kohlhammer, 2007), 295–304; Rebecca A. Giselbrecht, »Religious Intent and the Art of Courteous Plesantry: A Few Letters from Englishwomen to Heinrich Bullinger,« v Julie A. Chappell in Kaley A. Kramer, *Women During the English Reformations: Renegotiating Gender and Religious Identity* (New York: Palgrave, 2014), 45–68; »Re-

- forming a Model: Zwingli, Bullinger, and the Virgin Mary in Sixteenth-century Zurich,« v *Following Zwingli: Applying the Past in Reformation Zurich*, ur. Luca Baschera, Bruce Gordon in Christian Moser (Farnham: Ashgate, 2014), 137–74; »Myths and Reality about Heinrich Bullinger's Wife Anna,« *Zwingliana* 38 (2011), 53–66; »Zwingli und Bullinger: Väter des reformierten 'Wybsbilds',« v *Kirche, Theologie und Politik im reformierten Protestantismus. Vorträge der 8. Emdener Tagung zur Geschichte des reformierten Protestantismus*, ur. Matthias Freudenberg in Georg Plasger (Neukirchen: Neukirchener Verlag, 2011), 28–40; Rebecca A. Giselbrecht in Sabine Scheuter, ur., *Hör nicht auf zu singen Zeuginnen der Schweizer Reformation* (Zürich: TVZ, 2016); Rebecca A. Giselbrecht, »Cliché oder Piety: Heinrich Bullinger and Women in Alsace,« v *From Zwingli to Amyraut. Exploring the Growth of European Reformed Traditions*, ur. John Balsarak in Jim West (Göttingen, V&R, 2017), 43–56; Christoph Sigrist, *Anna Reinhart & Ulrich Zwingli. Von der Tochter eines Gastwirts zur Frau des Reformators* (Freiburg i. Br.: Herder-Verlag, 2017); Christine Christ-von Wedel, *Die Äbtissin, der Söldnerführer und ihre Töchter. Katharina von Zimmern im politischen Spannungsfeld der Reformationszeit* (Zürich: TVZ, 2019).
- 62 Za nekaj koristnih pregledov te težnje glej: Amy Nelson Burnett, »Basel's Long Reformation: Church Ordinances and the Shaping of Religious Culture in the Sixteenth Century,« *Zwingliana* 35 (2008), 145–59; Alexandra Walsham, »Migrations of the Holy: Explaining Religious Change in Medieval and Early Modern Europe,« *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 44, št. 2 (2014), 241–80, posebej 255–56.
- 63 Glej npr. Barbara Helbing, Magdalen Bless-Grabher in Ines Buhofer, ur., *Bettelordnen, Bruderschaften und Beginen in Zürich. Stadtkultur und Seelenheil im Mittelalter* (Zürich: NZZ, 2002); Peter Stotz, ur., *Turicensia latina. Lateinische Texte zur Geschichte Zürichs aus Altertum, Mittelalter und Neuzeit* (Zürich: NZZ, 2003); Berndt Hamm, *The Reformation of Faith in the Context of Late Medieval Theology and Piety* (Leiden: Brill, 2004); André Holenstein, »Reformation and Confessionalization in the Historical Research of German-speaking Switzerland,« *Archiv für Reformationsgeschichte* 100, št. 1 (2009), 65–87; Ronald K. Rittgers, *The Reformation of suffering. Pastoral Theology and Lay Piety in Late Medieval and Early Modern Germany* (New York: Oxford University Press, 2012); Martina Wehrli-Johns, »The Prayer Booklet of Eternal Wisdom (Der ewigen wiszheit Betbüchlin, 1518). Catechistic Shaping of Religious Lay Identity,« v *Religious Orders and Religious Identity Formation, ca. 1420–1620. Discourses and Strategies of Observance and Pastoral Engagement*, ur. Bert Roest in Johanneke Uphoff (Leiden: Brill, 2016), 127–51; Thomas Maissen, »Religiöses Patt und konfessionelle Allianzen: Dynamiken und Stagnation in der Eidgenossenschaft von 1531 bis 1618,« v *Die Schweizerische Reformation*, ur. Amy Nelson Burnett in Emidio Campi (Zürich: TVZ, 2017), 595–623 (ang.: »Polity and Worship in the Swiss Reformed Churches,« v *A Companion to the Swiss Reformation*, 590–618); za prispevek, ki daje misliti, glej Ralph

- Kunz, »Reformation als Frömmigkeitsbewegung: im Gespräch mit heutiger Spiritualitätsforschung.« v Peter Opitz, *500 Jahre Reformation: Rückblicke und Ausblicke aus interdisziplinärer Perspektive* (Berlin: Walter de Gruyter, 2018), 95–109.
- 64 Za nekaj pomembnejših prispevkov glede teh tem glej med drugim Regula Schmid, »Die Schweizer Eidgenossenschaft vor der Reformation,« v *Die Schweizerische Reformation*, ur. Amy Nelson Burnett in Emidio Campi (Zürich: TVZ, 2017), 27–68 (ang.: »The Swiss Confederation Before the Reformation,« v *A Companion to the Swiss Reformation*, 14–56); Bruce Gordon, »Gemeinwesen und Gottesdienst in der schweizerischen reformierten Kirchen,« v *Die Schweizerische Reformation*, ur. Amy Nelson Burnett in Emidio Campi (Zürich: Theologischer Verlag, 2017), 495–525 (ang.: »Polity and Worship in the Swiss Reformed Churches,« v *A Companion to the Swiss Reformation*, 489–520); Karin Maag, »Das Schul- und Bildungswesen zwischen 1500 und 1600,« 527–48 (ang.: »School and Education: 1500–1600,« 520–41); Kaspar von Greyerz, »Die Schweizer Gesellschaft: Familie, Geschlechterrollen und die Armen,« v *Die Schweizerische Reformation*, ur. Amy Nelson Burnett in Emidio Campi (Zürich: TVZ, 2017), 549–72 (ang.: »Swiss Society: Family, Gender, and the Poor,« v *A Companion to the Swiss Reformation*, 542–66); Irena Backus, »Reformationskultur,« v *Die Schweizerische Reformation*, ur. Amy Nelson Burnett in Emidio Campi (Zürich: TVZ, 2017), 573–94 (ang.: »Reformation Culture,« v *A Companion to the Swiss Reformation*, 567–89).
- 65 Med drugimi glej Kaspar von Greyerz, »Switzerland,« v *The Reformation in National Context*, ur. Bob Scribner (Cambridge: University Press, 1994), 30–46; Mark Taplin, »Switzerland,« v *The Reformation World*, ur. Andrew Pettegree (London, New York: Routledge, 2000), 169–89; Maissen, »Religiöses Patt,« 595–623, posebej 600–1 (ang.: »Polity and Worship,« v *A Companion to the Swiss Reformation*, 590–618, posebej 595–96); Thomas Kaufmann, »Die Reformation macht Gott zu einem Schweizer Bürger« v NZZ, 24.08.2018 (<https://www.nzz.ch/feuilleton/die-reformation-macht-gott-zu-einem-schweizer-buerger-ld.1413131>).
- 66 Burnett, »Basel's Long Reformation«, 146–47.
- 67 Za nekaj koristnih pregledov nastajajočih pristopov k tej temi glej poglavja 3–7 dela Burnett in Campi, ur., *Die schweizerische Reformation*, 135–269 (Zürich: TVZ, 2017) (ang.: *A Companion to the Swiss Reformation*, 126–263 (Leiden in Boston: Brill, 2016)); Sabine Schlüter, »Buchdruck und Reformation in Bern,« *Zwingliana* 45 (2018), 203–32; Hans Rudolf Lavater-Briner, »Veritas evangelica per typographiam: Zur Genese der in Zürich gedruckten Berner Disputationsakten«, v *ibid.*, 233–79; – Basel: Christine Christ-von Wedel, »Buchdruck in der reformationszeit in Basel. Mit besonderer Berücksichtigung von Flugschriften aus den Jahren 1521 und 1522« v *ibid.*, 172–202; Emidio Campi in Philipp Wälchli, ur., *Basler Kirchenordnungen 1528–1675* (Zürich: TVZ, 2012); Daniel Abendschein, *Simon Sulzer. Herkunft, Prägung und Profil des Basler Antistes und Reformators in Baden-Durlach* (Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 2019); – St. Gallen: Rudolf Gamper, *Joaachim Vadian, 1483/84–1551: Humanist, Arzt, Reformator, Politiker, mit Beiträgen*

- von Rezia Krauer und Clemens Müller (Zürich: Chronos, 2017); Frank Jehle, ur., *Ain christliche Underwisung der Jugend im Glouben: der St. Galler Katechismus von 1527* (Zürich: TVZ, 2017); Katharina Suter Meyer, »Eine Weltbeschreibung als humanistische Wissensliteratur. Vadians Kommentare zur Chorographie des Pomponius Mela (Basel, 1522)« (PhD siss., Basel (v tisku)); – Schaffhausen: Erich Bryner, ur., »Den wahren Gott recht erkennen und anrufen«: *der älteste Schaffhauser Katechismus von Johann Konrad Ulmer 1568/69; mit einem Beitrag von Jan-Andrea Bernhard* (Zürich: TVZ, 2019); – Grisons: Jan Andrea Bernhard, »Raget von Plant, Bürger zu Chur hat das Buoch zu Genff koufft: Buchhandel, Buchdruck und Reformation in den Drei Bünden,« *Zwingliana* 45 (2028), 317–63.
- 68 Literatura o reformiranem duhovništvu zgodnje sodobnosti je zelo obsežna. Za koristen pregled glej: Amy Nelson Burnett, *Teaching the Reformation: Ministers and Their Message in Basel, 1529–1629* (Oxford: OUP, 2006), 197–278, 397–99; Scott M. Manetsch, *Calvin's Company of Pastors: Pastoral Care and the Emerging Reformed Church, 1536–1609* (New York: OUP, 2013).
- 69 Christian Grosse, *Les rituels de la Cène. Le culte eucharistique réformé à Genève, XVI^e–XVII^e siècles* (Ženeva: Droz, 2008); Neil Kenny, *Death and Tenses: Posthumous Presence in Early Modern France* (Oxford: OUP, 2015); Susan Broomhall, *Early Modern Emotions: An Introduction* (London: Routledge, 2017); Anne Christina May, *Schwörtage in der Frühen Neuzeit. Ursprünge, Erscheinungsformen und Interpretationen eines Rituals* (Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2019).
- 70 Glej npr. Maria Cristina Pitassi, ur., *Edifier ou instruire ? Les avatars de la liturgie réformée du XVI^e au XVIII^e siècle* (Pariz: Champion, 2000). Za zgodovino bogoslužja nemško govorečih evangelijskih reformiranih cerkva Švice v zgodnji sodobnosti glej Alfred Ehrensperger, *Der Gottesdienst in Stadt und Landschaft Basel im 16. und 17. Jahrhundert* (Zürich: TVZ, 2010); *Der Gottesdienst in Stadt und Landschaft Bern im 16. und 17. Jahrhundert* (Zürich: TVZ, 2011); *Der Gottesdienst in der Satdt [i.e. Stadt] St. Gallen, im Kloster und in den fürstbätlichen Gebieten vor, während und nach der Reformation* (Zürich: TVZ, 2012); *Der Gottesdienst im Appenzellerland und Sarganserland-Werdenberg vor, während und nach der Reformation bis ca. 1700* (Zürich: TVZ, 2015); *Geschichte des Gottesdienstes in Zürich Stadt und Land im Spätmittelalter und in der frühen Reformation bis 1531* (Zürich: TVZ, 2019). – Glede pridig zgodnje sodobnosti glej Larissa Taylor, ur., *Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period* (Leiden: Brill, 2001); Sabine Holtz, »Predigt: Religiöser Transfer über Postillen,« v *Europäische Geschichte Online (EGO)*, ur. Institut für Europäische Geschichte (IEG) (Mainz, 2011); Luise Schorn-Schütte, *Gottes Wort und Menschenherrschaft: politisch-theologische Sprachen in Europa der Frühen Neuzeit* (München: Beck, 2015); za bolj poglobljene študije: Torrance Kirby in P. G. Stanwood, ur., *Paul's Cross and the Culture of Persuasion in England, 1520–1640* (Boston: Brill, 2014); Torrance Kirby, ur., *Sermons at Paul's Cross, 1521–1642* (Oxford, OUP, 2017) (s pozornostjo na švicarkem reformiranem vplivu na sestavo in utrditev elizabetanske verskega poravnave); Max En-

- gammare, *Prêcher au XVIIe siècle. La forme du sermon réformé en Suisse (1520–1550)* (Ženeva: Labor et Fides, 2018).
- 71 Alfred Ehrensperger, »Die Stellung Zwinglis und der nachreformatorischen Zürcher Kirche zum Kirchengesang und zur Kirchenmusik,« v Institut für Kirchenmusik der ev.-ref. Landeskirche des Kantons Zürich et al., *Musik in der evangelisch-reformierten Kirche, eine Standortbestimmung* (Zürich, 1989), 15–44; Gerhard Aeschbacher, »Zwingli und die Musik im Gottesdienst,« *Zwingliana 19* (1992), 1–11; Kenneth H. Marcus, »Hymnody and Hymnals in Basel, 1526–1606,« *Sixteenth Century Journal* 32, št. 3 (2001), 723–74; Robert Sherman, »The Catechetical Function of Reformed Hymnody,« *Scottish Journal of Theology* 55, št. 1 (2002), 79–99; Christian Grosse, »L'esthétique du chant dans la piété calviniste aux premiers temps de la Réforme (1536–1545),« v *Revue de l'histoire des religions* 227, št. 1 (2010), 13–31; Andreas Marti, *Wie klingt reformiert? Arbeiten zu Liturgie und Musik [...]* (Zürich: TVZ, 2014); O. Taylor, *The Theater of God's Glory: Calvin, Creation, and the Liturgical Arts* (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2017).
- 72 Amy Nelson Burnett, *Debating the Sacraments: Print and Authority in the Early Reformation* (Oxford: OUP, 2019).
- 73 Christoph Strohm, *Theologenbriefwechsel im Südwesten des Reichs in der Frühen Neuzeit (1550–1620). Zur Relevanz eines Forschungsvorhabens* (Heidelberg: Universitätsverlag, 2017).
- 74 Richard A. Muller, *The Unaccommodated Calvin. Studies in the Foundation of a Theological Tradition* (New York: OUP, 2000), posebej 3–17; Richard Muller, *After Calvin. Studies in the Development of a Theological Tradition* (Oxford: OUP, 2003), posebej 25–102. Glej tudi Christoph Strohm, »Methodology in Discussion of 'Calvin and Calvinism',« v *Calvinus Praeceptor Ecclesiae*, ur. Herman J. Selderhuis (Ženeva: Droz, 2004), 65–105.
- 75 Diarmaid MacCulloch, »Heinrich Bullinger and the English-Speaking World,« v *Heinrich Bullinger: Life – Thought – Influence, Zürich, Aug. 25–29, 2004. International Congress Heinrich Bullinger (1504–1575)*, ur. Emidio Campi in Peter Opitz (Zürich: Theologischer Verlag, 2007), *Bullinger: Life 891–934*, tu 933. O izjemno velikem, a pogosto spregledanem vplivu, ki ga je v Angliji imel Vermigli, glej Diarmaid MacCulloch, »Peter Martyr Vermigli and Thomas Cranmer,« v *Peter Martyr Vermigli. Humanism, Republicanism, Reformation*, ur. Emidio Campi (Ženeva: Droz, 2002), 173–201, in Torrance Kirby, *The Zurich Connection and Tudor Political Theology* (Leiden: Brill, 2007).
- 76 Jan Andrea Bernhard, »Konrad Gessner und Ungarn: Kommunikations- und bibliotheksgeschichtliche Erkenntnisse,« v *Bewegung und Beharrung: Aspekte des reformierten Protestantismus, 1520–1650; Festschrift für Emidio Campi*, ur. Christian Moser in Peter Opitz (Leiden, Boston: Brill, 2009), 159–91.
- 77 Mark Taplin, *The Italian Reformers and the Zurich Church, c. 1540–1620* (Aldershot: Ashgate, 2003), 170–214; Andreas Mühling, »Calvin and Eastern Europe,« v Herman J. Selderhuis, *The Calvin Handbook* (Grand Rapids, MI: Eerdmans,

- 2009), 97–104; Erich Bryner, »Die religiöse Toleranz in Siebenbürgen und Polen-Litauen im Kontext der europäischen Kirchengeschichte,« v *Bewegung und Beharrung: Aspekte des reformierten Protestantismus, 1520–1650; Festschrift für Emidio Campi*, ur. Christian Moser in Peter Opitz (Leiden, Boston: Brill, 2009), 361–81; Emidio Campi, »Theodore Beza and Heinrich Bullinger in Light of Their Correspondence,« v Emidio Campi, *Shifting Patterns of Reformed Tradition* (Göttingen: V&R, 2014), 169–83.
- 78 Mühling, *Heinrich Bullingers europäische Kirchenpolitik*, 187–224; »Heinrich Bullingers politische Beziehungen nach Frankreich,« v *Reformierte Retrospektive. Vorträge der zweiten Emdener Tagung zur Geschichte des reformierten Protestantismus, Emdener Beiträge zum reformierten Protestantismus*, ur. Harm Klüeting and Jan Rohls (Wuppertal: Foedus-Verlag, 2001, 25–36); Fritz Büsler, *Heinrich Bullinger. Leben, Werk und Wirkung 1–2*, Volume 2 (Zürich: TVZ, 2005), 115–43, 185–207.